

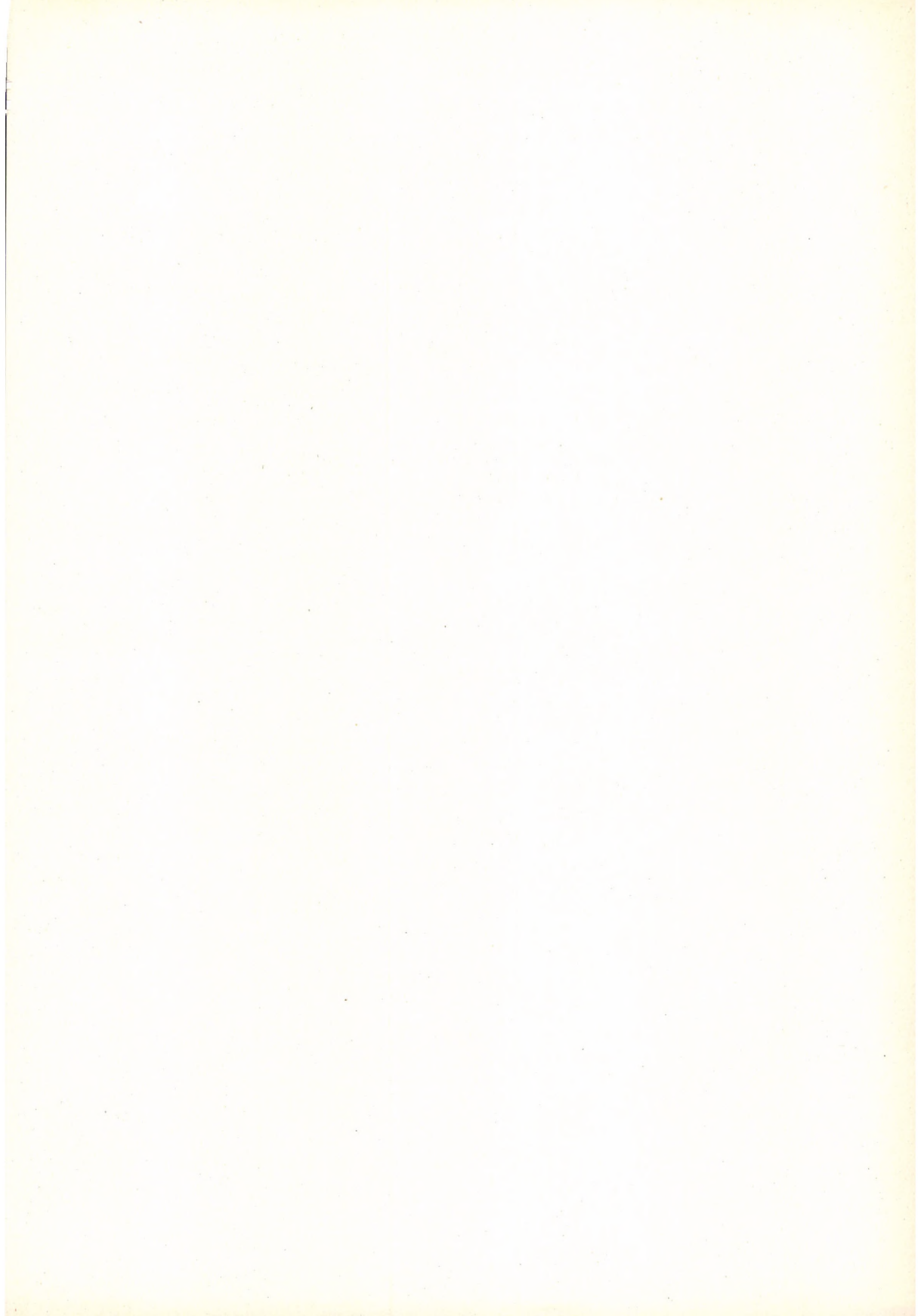

SOPHOKLÉS PHILOKTÉTÉSE
ARANY JÁNOS
FORDÍTÁSÁBAN

1972

AZ ÓKORTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI

VIII

SOPHOKLÉS PHILOKTÉTÉSE
ARANY JÁNOS
FORDÍTÁSÁBAN

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1972

SOPHOKLÉS PHILOKTÉTÉSE ARANY JÁNOS FORDÍTÁSÁBAN

BEVEZETTE ÉS JEGYZETEKSEL KÍSÉRTE

RITÓÓK ZSIGMOND

AKADÉMIAIKIADÓ, BUDAPEST

1972

Borvon:

Philoktétés feje, volterrai etruszk alabástrom urnáról, i. e. 2. század (Laviosa „Scultura tardo-etrusca di Volterra”, Milano 1965, 27. tábla)

(Bánó Endre felvétele)

I

Arany Gyulainak írt közismert Önéletrajzában a szalontai évekről szólva a következőket mondja: «1842. tavaszán Szilágyi István, az író, egykori iskolatársam, jött mint rektor Szalontára, ki már ismételve koszorút nyert a Kisfaludy-társaságnál . . . Ő minden könyvet, ami szeme elé akadt, hozzám hozott, kéretlen, sokszor tukmálva, ellenemre. Majd a görög tragikusok fordítására unszolt, melyeket akkor a Kisfaludy-társaság kezdett kiadni (s így állt elé egy Philoktetes), majd dolgozatait olvasta fel . . .»¹ E Philoktétés fordításról a Szilágyival folytatott levelezésben is szó esik — kiadására mindeddig nem került sor. Arany befejezetlen munkáját nyilván nem látta kiadásra érettnek, fia apja akaratát tisztelve nem vette fel a hátrahagyott iratok közé, a későbbi kutatókat pedig már Voinovich tekintélye is befolyásolhatta, aki — Arany egy levelére hivatkozva — megállapította, hogy a fordítás németből készült,² egy másodkézből készült, befejezetlen fordítást kiadni pedig nem látszott érdemesnek. Így pihent a munka az Arany—Szilágyi levelezéshez csatolva az Akadémiai Könyvtár kéziratárában. Nyilvánosság elé csak az a néhány sor került, melyet Csengery János Arany János és az ókori klasszikusok c. dolgozatában belőle idéz — ő is németből készültnek tartva a művet.³

Voinovich Aranynek 1846. február 22-én kelt, Szilágyihoz írt levelére hivatkozik, melyben a költő barátja kérésére, hogy a Philoktétést számára irassa le, a következőt válaszolja: «Philoktetest a német fordítás szerint másoljam, vagy saját töredékimből? . . . Óh, bár egy görög Sophoklest kaphatnék!»⁴ E szavak alapján valóban úgy tetszik, hogy Voinovich állításának igazsága nem vitatható: Arany kezében volt egy német szöveg — görög Sophoklésa nem volt — fordítása tehát csak németből készülhetett.

Ennek ellenére már az Arany—Szilágyi levelezés e szempontból való figyelmes elolvasása is kételyt kellett volna ébresszen e tétel igazsága iránt. Sophoklésról először Szilágyinak egy Aranyhoz intézett kiadatlan levelében esik szó. 1844. augusztus 9-én Debrecenből a következőket írja: « . . . Telegdi úrtól értém, hogy Shakspeare kezénél van. Szepességen egy könyvet láttam, Antigone és Shakspeare s Sofokles összehasonlítása. Sofoklest én német fordításban bírom. Közlöm édes barátom urammal. Nem lenne e kedve valami oly forma elmélkedésre? Tegye meg! —»⁵ Egy év múlva, 1845. augusztus 1-én Arany már megköszöni Szilágyi könyvküldeményét: « . . . köszönet a szívességért, mellyel Sophokles német fordítását megküldeni kegyeskedett, mit én ezer örömmel olvastam, oly eléggülten, mint csak *fordítást* olvashatni. Óhajtanék e könyv iránt rendelést kapni, mikor és hova szállíttassam.»⁶ Szilágyi német Sophoklésa tehát ekkor Aranynál volt, s úgy látszik maradt is, mert 1846. január 10-én Szilágyi már Mármarosszigetről kéri: «Philoktetest számomra leiratni. Tán a nyáron commentálni fogom tanítványaimnak.»⁷ Erre válaszol Arany részben már idézett helyén (1846. febr. 22.): «Philoktetest a német fordítás szerint másoljam, vagy saját töredékimből? Az utóbbi sokkal tökéletlenebb, mintsem használható volna, de azért, ha kell, szívesen átengedem az eredetit örökösen

¹ Arany János Hátrahagyott iratai és levelezése. Bp. 1888. [A továbbiakban HIL] I, xlv.

² Voinovich G.: Arany János életrajza I. Bp. 1929. 71.

³ Csengery J.: Arany János és az ókori klasszikusok, BpSzle 229 (1933), idevonatkozólag 75—6. (A 76. lapon adott idézetben a «pengetni» nyilván sajtóhiba «tengetni» helyett.)

⁴ HIL III, 15. Vö. Voinovich: i. h.

⁵ MTA Könyvtára, Kézirattár K 513/647.

⁶ HIL III, 4.

⁷ MTA Könyvtára, Kézirattár K 513/649. Voinovich is idézi: i. h.

s megmásolhatatlanul'. Óh, bár egy görög Sophoklest kaphatnék!'⁸ Az «eredeti» a szöveg-összefüggésből láthatólag saját fordításának eredeti kéziratát jelenti, hiszen nyilvánvalóan ekkor nem volt görög szöveg a kezében.

Szilágyi következő levele 1846. szeptember 25-én kelt. «Megérkeztem után első dolgom is a theka volt. Felhántam görög classicusokért. Sokat találtam; de nem mindent, mit óhajtottam volna; nem, főleg, amiről különösen volt szó. A megtaláltak közül íme mennek: 1. Sophokles Trachiniái; Sophoklestől több darab nincs meg. Egyébiránt, én tanácslanám, bőséges studiummal utána látva, alkalmasan lefordítani. Jön majd idő, mikor egy és más úton, a többinek is nyomába jutván, kézhöz szolgáltathatom; de meg is kívánám aztán, hogy az egész Sophokles magyarul megjelenjen. Ha studiumomat elvégeztem, Philoktetest ismét, az eredetivel együtt elküldöm.»⁹

A levél és a könyvek meg is érkeztek, de Arany válaszai csak késve vagy sehogy, mert Szilágyi előbb október 26-án, majd december 25-én aggódo levelet írt, kérve, hogy miért a hosszú hallgatás, s mi történt a könyvekkel, melyek nem is az övéi, hanem az iskoláé.¹⁰ A december 25-i levél 1847. január 9-én jutott el a címzetthez. Arany megnyugtatta barátját, hogy a küldemény annak rendje és módja szerint megérkezett, egyben pedig tájékoztatta arról is, hogy a Trachisi nőket elolvasta (ezt tehát görögül!), fordításához is kedve jött, «de még, mielőtt ezt nyilvánosan tenném, mélyebben akarok behatolni a hellen nyelv előcsarnokába; ön számára azonban . . . egy prózafordítást tehetnék.»¹¹ Nem sokkal később, január 31-én — Szilágyi január 15-én kelt levelére válaszolva — a Trachisi nőkkel kapcsolatban a következőket írja: «Hanem a Trachini nők-et fordítanám ám; s talán boldogulok is benne; de kár e könyvben [ti. a Szilágyi küldte kommentáris Trachisi nők kiadásában], hogy ott hagyja az embert faképnél, a hol a legnehezebb, jelesül a karénekekben. Mindenesetre több szem többet lát; óhajtanám összehasonlítás tekintetéből azt a német fordítást megkapni, mely közelebb nálam volt. Meg lehet-e kapni Telegdint? . . . kérem . . . még azt is megírni, miféle német ember fordította? mert elfeledtem.»¹² Szilágyi március 12-én válaszolt: «A Trachini nők-et illetőleg: a szóban forgó német fordítás címe: *Des Sophokles Tragoedien in deutscher Prosa. Von einem Vereinte Gelehrter. Erfurt und Leipzig. Ludwig Hülsenbergs Verlag 1840.* Ára mennyi lehet: nem tudom. Azonban sohse költskezzék érte édes barátom. Szentgyörgy vásárkor nézesse meg Telegdyt: ott fogom letenni számára s vitesse el a magam példányát.»¹³

Ezek szerint Szilágyi azt ígérte, hogy április végén (Szent György ápr. 24.) újra elküldi azt a német Sophoklést, melyet Arany már használt. Az a német fordítás tehát, mely 1846-ban a költő kezében volt, mint Szilágyi pontos adatából kiderül, prózai fordítás volt. Az a fordítás viszont, mely az Arany—Szilágyi levelezéshez csatolva ismeretes, mint Csengery dolgozatából is kiderül, verses fordítás, a párbeszédék ötös és hatodfeles jambusokban, a kardalok az eredetihez hasonló — bár avval csak részben megegyező mértékekben. Ezt már eddig is észre lehetett volna venni. Ha ehhez hozzáésszük, hogy a német szöveg nem jelzi a sorbeosztást, minden további nélkül kizártnak tarthatjuk, hogy Arany ebből a német szövegből dolgozott.

Megerősíti ezt még egy körülmény. Eddig senki sem vette a fáradságot, hogy Arany szövegét akár a göröggel, akár a szóban forgó német fordítással összevesse. Ezt elvégezve ti. kiderül, hogy míg Arany fordítása nem szükkölködik félreértések nélkül, e félreértések a teljesen pontos és megbízható német tolmácsolásban nem találhatók.

Úgy de ha Arany azon panaszkodik, hogy nincs görög Sophoklésa, nem kell-e mégis német szövegre gondolnunk, valamely másikra, versesre? Ez több okból valószínűtlennek látszik. Valószínűtlen, először, hogy a 19. század első felében, G. Hermann, Welcker, Boeckh korában, olyan teljes német fordítás jelenjék meg, melyben ennyi félreértés legyen.¹⁴ Elképzelhetetlen, másodsor, hogy Arany, aki — ugyancsak az Önéletrajz

⁸ HIL III, 15.

⁹ HIL III, 22.

¹⁰ Mindkettő kiadatlan: MTA Könyvtára, Kézirattár K 513/652 és 653. — Arany már január 3-án írt levelében jelezte, hogy a Trachisi nőket szívesen lefordítaná.

¹¹ HIL III, 26.

¹² HIL III, 29—30.

¹³ HIL III, 33.

¹⁴ Hölderlin Sophoklés fordításainak szabadságai nem állíthatók párhuzamba Arany félreértéseivel. Néhány valóságos félreértés mellett ezek jórészt tudatos átköltési szándék gyümölcsei; s e fordításokat a kortársak el is utasították, Schiller éppen kinevette. Vö.: K. Reinhardt: Hölderlin und Sophokles. Tradition und Geist. Göttingen 1960. 381—97. Azok a német fordítások, melyeket alkalmam volt látni, komoly félreértésektől mentesek.

tanúsága szerint — már Kisújszálláson eljutott a német nyelvismeretben odáig, hogy Schillert olvasott, egy félreértésektől ment szöveget ennyire félreértés. Végül, mint az Önéletrajz már idézett helyéből láthattuk, Arany határozottan Szilágyi ösztönzésének tulajdonította a fordítás létrejöttét, s a szövegösszefüggésből kivehetőleg a könyvet is, melyből dolgozott, tőle kapta. Nem valószínű, hogy Szilágyinak két különféle német fordítás lett volna birtokában. Ezekhez a megfontolásokhoz járul még két tényező, melyekre alább térünk vissza.

Ha azonban a németből való fordítás lehetősége elesik is, nem lehetne-e arra gondolni, hogy más nem-görög szöveget használt a költő? Szóba aligha jöhet más, mint latin. Erre látszanék mutatni az, hogy Arany Philoktétés apjának, Poiansnak nevét, mely csak genitivusban fordul elő, következetesen Poians-nak írja, ami a Poeantis (filius)-ból való rekonstruálása lehet a nominativusnak (a laudans -ntis mintájára). A latin fordítások részben prózaiak, részben versek. A prózai fordítások közt a legelterjedtebb a Vitus Winshemius féle, mely 1549-es első megjelenése után még, névvel vagy név nélkül, különféle kiadók görög szövegével együtt, többször is megjelent.¹⁵ A verses fordítások sokkal ritkábbak voltak, s mindig magukban, görög szöveg nélkül jelentek meg.¹⁶ A Brunck-féle fordítás kivételével a prózafordítások a görög szöveg sorbeosztásának megfelelően vannak tördelve, formailag tehát ezek is lehettek verses fordítás alapjai. Mégis el kell vetnünk azt a lehetőséget, hogy Arany ezek valamelyike alapján dolgozott volna, két okból: Egyfelől, mert bár e fordítások nem egyformán jók és hívek, de az Arany-féle félre-értéseket nem tartalmazták, másfelől, mert legalábbis egy részük a teljes Sophoklés görög szövegével együtt jelent meg (így éppen a legelterjedtebb Winshemius-fordítás is), ha tehát Aranyak Szilágyi vagy akár más jóvoltából latin Sophoklés lett volna a kezében, bizonyára nem sóhajtott volna fel: «Óh, bár egy görög Sophoklést kaphatnék!»

Nem marad tehát más hátra, mint azt a lehetőséget fontolóra venni, hogy Arany mégis görögből fordított. Emellett szól két tényező: Ha Szilágyi 1846. nyarán máramarosszigeti tanítványainak magyarázni akarta a darabot, úgy ez aligha német szöveg alapján történt, a német neki csak mint segédeszköz kellett. Szilágyinak ezek szerint volt egy görög szövege, s szalontai tartózkodása idején ezt adta oda Aranyak. Ennél súlyosabb érv azonban a másik tényező: míg számos félreértés német (vagy latin) szöveg alapján teljesen érthetetlen, görög alapján simán megmagyarázható. Csak a legtanulságosabb eseteket idézzük. (A görög szöveget egyelőre a Dain-féle kiadás szerint adjuk, s később térünk ki arra, hogy mi lehetett az Arany használt kiadás.)

1. 94—5 (Neoptolemos szavai):

βούλομαι δ', ἄναξ, καλῶς
δρῶν ἐξαμαρτεῖν μᾶλλον ἢ νικᾶν κακῶς.

(Inkább akarok, király, helyesen cselekedve kudarcot vallani, mintsem rútul győzni.) Aranynál (99—101):

Becsületes
Vezérkint inkább bűnhődöm futással,
Mintsem gonoszszággal nyerek csatát.

Szemmel láthatólag a *δρῶν*-t a *διδοράσσω* alakjának nézte, s ha hozzávesszük, hogy a régi kiadásokban az *ἄναξ*-ot nem tették vesszők közé, érthető, hogy azt a fordító appositio praedicativának fogta fel.

¹⁵ Az első megjelenéskor görög szöveg nélkül. Ugyancsak pusztán latin szöveget adott előtte már I. B. Gabia (Velence 1543.) igen pontos és szép fordításában, majd J. Lalamontius (Páris 1557., ezt nem láttam). A görög szöveggel együtt adja saját latin fordítását Th. Johnson (először London 1746, majd újra 1758, 1795; T. Morell is ezt közli Philoktétés-kiadásában: London 1777.), ill. Capperonnier (Páris 1781.). Végül latin prózai fordítást csatol kiadása végéhez Brunck is (Strassburg 1786—1789). Mind e fordítások pontosak, s kissé különös, hogy mégis a Winshemius féle a fordítás vált a legelterjedtebbé, mely valamennyinél pontatlanabb.

¹⁶ A teljes Sophoklésnak két verses fordítását ismerem, Th. Naogeorgusét (Basel 1558.) és S. Rattallerét (Antwerpen 1570. és 1584.). Csak a Philoktétés verses fordítását adja a görög szöveg kiadása mellett Q. Septimus Florens Christianus (Paris 1586.). E fordítások azonban nem törekszenek feltétlenül arra, hogy sort sorral adjanak vissza, különösen Naogeorgusé igen bőbeszédű, Philoktétés nagy beszéde (254 kk.), mely az eredetiben 62 sor, nála 72-re dagad, Neoptolemos beszéde (343 kk.), mely 47 sor, nála 55. Aranyál, aki pedig az ötös jambus használata folytán már eleve lemondott arról, hogy sort sorral adjon vissza, az előbbi marad 62 sor, az utóbbi 53.

2. 96—7 (Odysseus szavai):

ἔσθλοῦ πατρὸς παῖ, καὐτὸς ὄν νέος ποτὲ
γλῶσσαν μὲν ἀργόν, χεῖρα δ' εἶχον ἐργάτων.

(Nemes apának gyermeke, nekem is egykor, mikor fiatal voltam, a nyelvem tétlen volt, s a kezem munkás.)

Aranynál (102—3):

Derék apád fia vagy, — annak is
Rest nyelve volt, de karja tette kész.

Az αὐτὸς természetesen ὄ-t is jelenthet (mint a latin ipse), s ha Arany az εἶχον-t εἶχεν-nek nézte el, a félreértés érthető.

3. 111—2 (Odysseus és Neoptolemos vitájából):

O.: ὅταν τι δοῦς εἰς κέρδος, οὐκ ὀκνεῖν προέπει.
N.: κέρδος δ' ἔμοι τί τοῦτον ἐς Τροίαν μολεῖν;

(Ha valamit a haszonért cselekszel, nem kell aggodalmaskodnod! — De mi hasznom abból, hogy ez Trójába megy?)

Aranynál (117—8):

O.: Szív-ből jövő tettől irtózni nem kell.
N.: Mit tartozik szívemhez ezt az embert
Trojához vinni?

Nincs még egy azon nyelvek között, melyeket Arany ekkor ismert, hol a szív-et és a haszon-t jelentő szavak olyan hasonlóak legyenek, mint a görög κέρδος és καρδιά.

4. 120 (Neoptolemos szavai):

ἴτω· ποιῶσω, πᾶσαν αἰσχύνην ἀφείς.

(Legyen, megteszem, elvetve minden szégyent.)

Aranynál (127):

Legyen, teszem, elvetted szégyenét.

Aligha lehet kétséges, hogy a fordító itt az ἀφείς-t sing. 2. személynek nézte, annál is inkább, mert ez a hiba ismétlődik: 661: εἰ δὲ μή, πάρεξ (ha pedig nem, hagyd el), Aranynál (683): ha nem, velem vagy; a πάρεμι igéből származtatva.

5. 419—20 (Neoptolemos beszél):

οὐ δῆτ', ἐπίστω τοῦτό γ' . . .

(Bizony nem, tudd meg ezt . . .)

Aranynál (432):

Ők nem, tudom . . .

A hiba nyilván onnan eredt, hogy a fordító az ἐπίστω imperativusi alakot sing. 1. személynek hitte az -ω miatt. Ez is ismétlődő hiba, ugyanígy előfordul 567 = Arany 585 is.

6. 782 (Philoktésés szavai Neoptolemoshoz):

ἀλλὰ δέδοικ', ὃ παῖ, μή μ' ἀτελής εὔχη

(De félek, fiam, hogy hiábavaló könyörögnöd.)

Aranynál (805):

Hisz átadám már — mit kérsz hasztalan?

A sor gyanús, sokféleképpen próbálták javítani, de értelme világos: Arany mindenképp félreértette. Az is világos azonban, hogy a félreértést az okozta, hogy a δέδοικα-t δέδοικα-nak nézte.

7. 799 (ugyanacsak Philoktésés szenvedélyes kitöréséből):

ὃ τέκνον, ὃ γενναῖον . . .

(Óh, fiam, óh te nemes...)

Aranynál (822):

O gyermekem, szülöttem...

A kettős *ὄ* után Arany két azonos értelmű szót várt, s így lett a *γενναῖον*-ból (a *γένος*-ra gondolva) szülöttem.

8. 814 (a már-már félrebeszélő Philoktésés felkiáltása):

ἐκείσε νῦν μὲν ἐκείσε

(Oda most engem, oda!)

Aranynál (837):

Fektesse le, fektess engemet.

Lefektetésről szó sincs, csak a fordító úgy vélte, hogy az *ἐκείσε* a 'feküdni' jelentésű *κειμαι* igének valamilyen alakja.

A példák még szaporíthatók volnának (vö. a 138., 559., 683–5., 789. sorhoz adott jegyzeteket), de célunkhoz talán ennyi is elég: e hibák egyike sem olyan, hogy németből vagy latinból ilyen simán megmagyarázható volna.¹⁷ Az eddigiiek alapján tehát azt kell mondanunk, hogy Arany a Philoktésést nem németből, nem latinból, hanem görögből fordította.

Mit kezdjünk azonban Arany 1846-beli sóhajával, mely világos bizonyítéka annak, hogy nem volt görög Sophoklésa, s mely ily módon, úgy látszik, a leghatározottabban cáfolja feltevésünket? Az ellentét nem oly feloldhatatlan, mint első pillantásra vélnők. Arany idézett levelében a Szilágyi küldte prózai fordításról beszél, mely a teljes Sophoklésát adja németül. A sóhaj tehát, hogy «bár egy görög Sophoklésát kaphatnék» ebben az összefüggésben azt kell hogy jelentse: bár egy teljes görög Sophoklésát kaphatnék. A költő kezében tehát Szilágyi jóvoltából csak egy görög Philoktésés kiadás volt.

Ezt a feltevést kétségtelenné teszi Szilágyi 1846. szeptember 25-i levelének egy eddig figyelembe egyáltalában nem vett mondata: «Ha studiumomat elvégeztem, Philoktésést ismét, az eredetivel együtt, elküldöm.» Igaz ugyan, hogy Arany február 22-i levelében, egészen más összefüggésben, a saját fordításának kéziratát említi «eredeti»-ként, de kizártnak látszik, hogy Szilágyi — több mint félével később! — miután arról ír, hogy a görög Trachisi nőket elküldi, s hogy szeretné ha Arany a teljes Sophoklésát lefordítaná magyarra, mert így vagy úgy majd a többi darab is megkerül, egyszerre minden további nélkül Arany fordítás-töredékét említse mint «eredetit», s a teljes német Sophoklésát mint Philoktésést. A levelében a Philoktésés nyilván a fordítás-töredéket, az «eredeti» pedig csakis a görög szöveget jelentheti, éspedig olyan kiadásban, mely csupán ez egy darabot tartalmazza, hiszen hogy teljes Sophoklésát Máramaroszigeten sem talált, azt maga mondja.

Így felelni tudunk két kérdésre: Miért fordította Arany éppen a Philoktésést, holott ez Sophoklés fennmaradt hét darabja közt a legkevésbé híres; s miért akarta Szilágyi tanítványainak éppen ezt a drámát magyarázni, noha volt darab, sokkal híresebb, melynek magyarázatában magyar fordításra is támaszkodhatott volna, az Oidipus király. (Ennek Guzmics féle fordítása 1841-ben jelent meg.) A felelet: Szilágyinak görögül csak ez az egy darab volt meg.

Ha tehát következő lépésként azt vizsgáljuk meg, hogy milyen kiadás szolgálhatott a fordítás alapjául, mindjárt kizárhatjuk azokat az összkiadásokat, melyek az egyes darabokat nem külön-külön kötetekben közlik. Így is elég tág köre marad még a lehetőségeknek, s ezért további támpontokat kell keresnünk.

Ha a fordítás nem is mindenhol pontos, bizonyos fogódzókat a kiadás korát illetően mégis kínál. Ismeretes ui., hogy a legjobb Sophoklés kéziratot, a Laurentianust — egy reneszánsz-kori, alkalmi felhasználástól eltekintve — egészen a 19. sz. elejéig figyelmen kívül hagyta a kutatás, s hogy P. Elmsley volt az első, aki 1823-ban megjelent kolónosi Oidipus kiadásának bevezetőjében e codex jelentőségét felismerte, s az Oidipus király 1825-ben megjelent kiadásában már e kéziratot alapvetőnek tekintette. Az *ὄ* collatiojának felhasználásával jelent meg 1826-ban Oxfordban az első olyan Sophoklés-kiadás mely — mint a címlapon is kiemeli — «ad optimorum exemplarium fidem ac praecepue

¹⁷ Az egyetlen az *ἐπίστω* esete, ahol egy scito alak is nézhető éppen sing. 1. szem.-nek, de annyi latin nyelvismeretet bízást feltételezhetünk Aranyról, hogy ilyen hibát nem követett volna el.

codicis vetustissimi Florentini emendata». A Laurentianus értékét ettől fogva senki sem vitatta, s Dindorf 1832-ben megkezdett kiadásában már elvszerűen is ezt tette a szöveg-megállapítás alapjává.¹⁸ A korábbi kiadások főként a párisi kéziratokon alapultak, első-sorban a Turnebustól alapvetőnek tartott Triklinios féle szövegben. Már most, ahol a Laurentianus és a párisi kéziratok közt olyan eltérés mutatkozik, mely a fordításban is kifejezésre juthat, Arany sohasem a Laurentianus szövegét fordítja.¹⁹ Az Arany használta kiadás tehát 1826-nál régebbi kell hogy legyen.

Időbelileg visszafelé haladva Elmsley után Brunck jelenti a következő fontos mér-földkövet a Sophoklés-kritikában. Brunck szakított először a Triklinios féle recensioval, és a más kéziratot alapul vevő Aldina kiadás szövegéhez tért vissza, de közvetlenül is használta a Parisinus A codexet, mely a Triklinios-recensiónál tisztább szöveget ad, s melynek egy rokona az Aldina kiadás alapja is volt.²⁰ Sajnos, olyan esetet nem sikerült találnom, mely útbaigazítást adott volna arra, hogy a keresett kiadás milyen kéziratot használt, a librī Triclinianī valamelyikét, a Parisinus A-t vagy az Aldina kiadást — annál is kevésbé, mert a Stephanus féle kiadás is használta az Aldinát, az egy időben szintén elterjedt Brubach féle kiadás pedig az első Juntinát, mely lényegében szintén az Aldinát reprodukálta. A Parisinus A olvasatai tehát a Triklinios szöveggel kontaminálódhattak.²¹ Bizonyos támpontok azonban így is adódnak, melyek a kormeghatározásban segítenek. Van Bruncknak két olyan szövegjavítása, melyet a későbbi kiadók általában elfogadtak, s melynek nyoma az Arany szövegben nem található.²² Tekintve, hogy Brunck szövegéből már a megjelenést követő évben, 1790-ben, Halleban iskolai kiadást csináltak, hamarosan Angliában is kiadták, s általában Elmsley-ig minden kiadásnak alapja volt, bízást feltételezhetjük, hogy az Arany használta kiadás Brunck (tehát 1789) előtti.

Ezzel a Philoktés kiadások közül is kiesik a G. Burges (1833), a T. W. C. Edwards (1829), a P. Buttmann (1822), a J. P. Matthiae (1822), a J. H. C. Barby (1803) és a G. Wakefield féle (1794). Számba így a következő kiadások jöhetnek: a Florens Christianus féle, T. Morell-é, F. Gedike szövege és A. H. Niemeyer két kiadást is megért editioja.²³

¹⁸ A kiadások történetéről a legjobb összefoglalás R. Jebb kis kiadásának bevezetésében olvasható (Sophocles. The Text of the Seven Plays. Cambridge 1897. xxxi—xliv.).

¹⁹ Így 29 (Aranynál 30): *σίβρον γ' οὐδεις κτύπος* L, (a lépésnek semmi zaja), *οὐδεις τύπος* A, (semmi nyoma), Arany: De ninesen ám ösvény oda. — 30 (Aranynál 31): *ὄρα καθ' ἕπνον μὴ καταυλισθεὶς κοῦρῃ* L, (vigyázz, nehogy alva hajlékában legyen), *κατακλυθεὶς* A, (ledőlve legyen), Arany: Nézd meg, nem alszik-e benn ő maga. — 110 (Arany 116): *πὺς οὖν βλέπων τις ταῦτα τολμήσει λαλεῖν* L (milyen képpel merheti ezt valaki oda-kialtani), *λαλεῖν* A (valaki mondani), Arany: Minő arccal mernék illet beszélni? — A kiadások apparátusai némileg félrevezetőek, s ezért szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a 47. sorban nemcsak a L adja a *λαλεῖν* olvasatot, szemben az A *μολεῖν*-jével (amit az Aldina is követ), hanem nyilván más kéziratok is, mert jegyzeteiben Stephanus is említi és amellett foglal állást, s a régi kiadások is általában ezt adják. Ugyanígy a modern kiadások apparátusa szerint a 214. sorban az *ἀγροβάτας* olvasat csak mint a Laurentianusé található, jóllehet Turnebus és Stephanus is említi az *ἀγροβάτης* lectiót, az utóbbi még azt is megjegyezve, hogy ebben az olvasatban si cui magis placeret, mutandum esset *η* in *a*. Ezek tehát, bár állításunkat erősítenek, mint bizonyítékok nem jöhetnek számba.

²⁰ Vö. a kiadása bevezetésében az Aldináról és a felhasznált kéziratokról mondottakat: V—VII. 1. — Abban, hogy az Aldina egy az A családjába tartozó kéziraton alapszik, mindenki egyetért, atekintetben, hogy melyik volt ez a kézirat, eltérő a vélemények. *Jebb* elsősorban a Marcianus 467-re gondol (i. h. xxxii—xxxiii), *S. Benešević* — legalább is mint nyomdai példányra — a szovjet állami könyvtárak Cod. Graec. 731 jelzetű code-xére, melyet azonban más kézirat alapján korrigáltak [PhW 46 (1926) 1145—52], leg-újabbban A. Turyn nyomán *A. Dain* a Budé sorozat új Sophoklés kiadásának bevezetésében (Paris 1962.² XLI. 1.) a Vindobonensis philos. et philol. gr. 48 jelzetű kézira-tira.

²¹ Vö. *Jebb*: i. h. xxxv—xxxvii. is.

²² 457: *δεινὸς κρατεῖ* a kézirati hagyomány (a rettenetes uralkodik), *δειλὸς κρατεῖ* (Brunck): a gyalázatos (vagy gyáva) uralkodik; Arany: rettegés az úr. — 710—2: *πλήν ἐξ ὀκνηβόλων εἰ ποτε τόξων — παντῶν πτανοῖς ἀνώσειε γαστροί φορβῶν* a kézirat hagyomány: kivéve ha néha gyorsan röpítő, szárnyas íjak segítségével szárnyasokból készített gyom-rának ételt. Brunck: *πτανοῖς ἰοῖς ἀνώσειε* stb.: kivéve ha néha gyorsan röpítő íjak szárnyas nyilaival készített gyomrának ételt. Arany: Nem más, mint repülő vesszeivel lőtt — Repülőkből csinála hasának ételt.

²³ Sophoclis Tragoedia Philoctetes. Stylo ad veteres tragicos Latinos accedente quam proxime fieri potuit a Q. Septimo Florente Christiano. Accesserunt eiusdem glos-

Az első kettőt valószínűtlennek tarthatjuk, mert mindkettőben teljes latin fordítás is található: Florens Christianus maga fordította latinra a darabot, Morell a Th. Johnson fordítását közli. Egyik fordítás sem tartalmazza azokat a félreértéseket, melyek Arany szövegében megtalálhatók, már pedig latin szövegben nyilván nem tévedt volna annyit és oly mértékben, mint amennyi félreértést a magyar szövegben olvashatunk. Marad tehát két kiadás: Gedike és Niemeyer.

Arany fordításának van két feltűnő formai vonása: az egyik, hogy a darabot felvonásokra osztja, a másik, hogy a strófikus részeket Antistrophica, a 827. sorral kezdődő részt Epodika címmel vezeti be. E megjelölés Canter kiadása révén terjedt el Németországban és Angliában, tovább élt a Johnson féle kiadásban, megtartotta Capperonnier, de a Brunck féle kiadás már nem használja, s attól kezdve eltűnik a szövegekből. Mind Gedike, mind Niemeyer használja. A felvonásokra való beosztás lényegesen ritkább. Bizonyos tagolást ad — anélkül, hogy az egyes részeket felvonásnak nevezné vagy számozná — az 1722-i londoni kiadás és Capperonnier, ez a beosztás azonban nem egyezik azzal, mely a magyar fordításban található.²⁴ Felvonásokra, sőt jelenetekre osztja a darabot francia fordításában Brumoy,²⁵ ezt átveszi Niemeyer, míg Gedike a felvonásokra való beosztást igen, a jelenetekre való osztást nem.²⁶ Arany fordításában is ez a beosztás található, s ez már inkább Gedike használatát valószínűsíti. Niemeyer ellen szól az is, hogy kiadásában a Philoktétés Euripidés három darabjával együtt jelent meg, az Arany — Szilágyi levélváltásban pedig Euripidésről szó sincs, továbbá, hogy szövege és értelmezései nem mindig egyeznek az Aranyéval.

Mínthogy így az eddigiiek alapján arra kell gyanakodnunk, hogy Arany fordítás közben a F. Gedike kiadását használta, meg kell vizsgálnunk: van-e e kiadás szövegében és a hozzá fűzött kommentárban olyan, ami e sejtésünkben megerősítene. Nagyon sok esetre nem számíthatunk, mert Gedike az összes korábbi kiadásokat, az Aldinától Morellig, felhasználta, s hangsúlyozza, hogy a coniciálásban óvatos volt, kivált a szövegbe kevés coniecturát vett bele. E szövegjavításokról a későbbi kutatók általában nem vettek tudomást, még a szövegkritikai apparátusokba is csak elvétve került bele egy-egy. Annál fontosabb számunkra, hogy az esetek jelentős részében a magyar fordítás éppen a Gedike féle szövegváltozatokat adja vissza. Ez esetek a következők (elől áll a görög szöveg modern kiadások szerint sorszámja, zárójelben a fordítás sorszámja):

64—5 (69—70): Mondj reám — Amennyi tetszik, szörnyű átkokat. A hagyományos szöveg: *λέγων ὅσ' ἂν θέλῃς*, Gedike: *λέγ' ὅν*, csak a kommentárban.

161 (166): Hát maga hol van? Nincsen-e benn? A hagyományos szöveg: *ποῦ γὰρ ὁ τλήμων αὐτός ἄπειται*; Gedike az *αὐτός* után is kérdőjelet tesz, s az *ἄπειται*-t külön mondatnak veszi, amit a kommentárban meg is indokol.

167—8 (172): És nincs ki segíteni jőne baján. — A korábbi kiadók mind így adják a szöveget: *οὐδέ τιν' αὐτῷ παιῶνα κακῶν ἐπινομῶν* (ti. *λόγος ἐστὶ*). Különös módon ez éppen a Laurentianus olvasata, míg a többi kéziratokban *αὐτῷ* olvasható. Gedike, aki a kéziratokat nem látta, de a szöveget és kivált annak addigi magyarázatait teljes joggal rossznak tartotta, coniecturával állította helyre a helyes olvasatot és adta meg egyben a helyes értelmezést, mely az újabb kiadásokban és magyarázatokban ill. fordításokban is található: *αὐτῷ*, az egész hely értelme pedig: *Nec quisquam ad eum appellit (navem) medicus dolorum*.

187—90 (192—4): S a méjszavu viszhang — Halk távolban enyészve el — Eltitkolja nyögéseit. — A hagyományos szöveg: *βαρεῖα δ' ἀθυρόστομος ἀχῶ τηλεφανῆς πικρὰς*

semata. Lutetiae 1568. — *ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ* Cum Graecis scholiis, Latina interpretatione Johnsoniana et notulis in utramque partem. . . Curante T. Morell. London 1777. — Sophoclis Philoctetes Graece. Cum notis Friderici Gedike. Berolini 1781. — Sophoclis Philoctetes, Euripidis Hecuba, Medea, Iphigenia in Aulide . . . curavit, indicem Graeco-Latinum et mantissam variarum lectionum adiecit Augustus Hermannus Niemeyer. Halae 1781. A második, javított kiadás uo. 1797-ben jelent meg, ehhez index copiosissimus járul I. P. Krebstől (e második kiadást nem láttam).

²⁴ A második felvonás kezdete megegyezik, de a harmadik rész e kiadásokban az 519. sorral kezdődik (*ὄρα σὺ μὴ νῦν*), Aranynál a nagy kardal után, az eredeti szöveg szerinti 730. sorral.

²⁵ Théâtre des Grecs. Par le P. Brumoy. Paris 1730. 2. kiad. 1785. A Philoktétés fordítása a III. kötetben. A fordítás itt-ott kissé szabad, de komoly félreértések nincsenek benne.

²⁶ Niemeyer nem jelöli meg a beosztás forrását, Gedike igen, s fenntartásait is közli vele szemben: 11. 1.

οιωγὰς ὑπόκειται.. A szöveg nagyon problémátikus, kivált az utolsó szó, melynek értelmelenségén megint először Gedike ütődött meg. A javítási kísérletek száma temérdek; Gedike *ὑποκεύθει*-t olvasott (a kommentárban), s így értelmezte a helyet: Echo procul resonans ejulatus illius abscondit, ut evanescant in aere irriti, nec ad aures alicujus perveniant. Látnivaló, hogy Arany pontosan ezt fordítja.

201—9 (206—14): A kézirati hagyomány a *προδράνη κτύπος*-tól az *ἀλλ' ἔχε τέκνον*-ig terjedő egész részt a Karnak tulajdonítja. Ebben nem minden kiadó követi, de a szövegnek az az elosztása a szereplők közt, mely Arany fordításában található, egyetlen kiadásban sincs meg, csak Gedike javasolja ezt kommentárjában.

215—6 (218—20): vagy megsérülve kinában jajgat hangosan stb. (Ezúttal szándékosan nem alkalmaztuk a gondolatjelekkel való sorokra tördelést, mertez félrevezető lehet.) A hagyományos szöveg: *ἡ που πταίων ὑπ' ἀνάγκας βοᾷ τηλωπὸν ἰωάν*.. A korábbi kiadók az *ἀνάγκας* után tettek vesszőt, Gedike a *πταίων* után javasolja. Aranynál nincs központosítás, de úgy látszik, mintha a Gedike féle szöveghez állna közelebb.

716—8 (739—40): És ha szét nézesz — Nincs más italdod — patakra kell lehajólnod. A hagyományos, korábbi és későbbi kiadóktól egyaránt elfogadott szöveg: *λεύσσων ὅποι* (codd., *εἰ που Brunck*) *γνοίη, στατόν εἰς ὕδωρ αἰεὶ προσενώα*. Gedike a *στατόν* helyett *ποτων*-t javasol, a kommentárban javaslatát részletesen indokolva is. Így lett Aranytól a pocsolyából vagy állvízből patak.

799—800 (823—5): végy tüzet — Ezen Lemnosz sziget hegy katlanából, — Égess meg stb. A hagyományos szöveg: *σλλαβών, τῷ Αἰμινῷ τῷδ' ἀνακαλουμένῳ πρὸς ἔμπρησον*. Gedike az *ἀνακαλουμένῳ* helyett *ἀνακλιουμένῳ*-t javasol, és így magyarázza: igne hoc, quem sursum ex istis crateribus volvi vides. Innen a különben megmagyarázhatatlan eredetű «hegy katlan».

Utalunk végül még a 722—3. sorhoz adott jegyzetre.

Nem kevésbé fontosak azok a helyek, ahol Gedike nem változtat a szövegen, csak valamilyen jellegzetes értelmezést ad, s ezek az értelmezések jutnak kifejezésre a fordításban is. (Itt is csak a legjellemzőbbeket említjük, vö. még a 22., 23., 36—7., 135., 183., 553., 555., 568., 606., 651., 711., 777. sorhoz adott jegyzetekkel.)

103 (109): *οὐ μὴ πύθηται*. Gedike, ahelyett, hogy nagyon is határozott tagadásnak fogná fel («semmiképp sem . . .»), ezt jegyzi meg: subaudi: *φοβέομαι* vereor ut persuaderi sibi sinat. Arany: Tartok: nem áll rá.

105 (111): *ἰὸς ἀφ' ἰκτίους καὶ προπέμποντας φόνον* (ti. *ἔχει*): kikerülhetetlen és halált küldő nyilakat (ti. bír). Gedike csak a scholiont idézi: Mert a héraklési nyilak kikerülhetetlenek voltak és célt nem tévesztők. Arany: Haláltküldő nyila nem téveszt soha. — Igaz, a scholionokat más kiadás is idézi.

391 (401): Az egyetlen hely, melyhez Arany a lapszélre magyarázatot írt. A Ga a görög szövegben áll, ennek latin fordítása Tellus, ezt Arany más forrásból is vehette, vagy maga is kitalálhatta. Gedike azonban a Cybelével való azonosítást is megemlíti, azt tehát a magyar fordító aligha innen nem vette. (Hogy Cybele azonos Cybebevel, ezt megint a római költőkből tudhatta, ezt Gedike nem említi.)

647 (669—70): *ἀλλ' ἔστιν ὄν δει, καίπερ οὐ πολλῶν ἄπο*. Van, amire szükségem van, bár nem sokból (ti. válogathatok). Gedike tévesen: Sunt, quibus egeam, nec multis tamen. Arany: Velem — Van ami kell, kevés nincsen magammal.

708 (734): *ἀνέρος ἀληψαί*. Ismeretes, hogy az *ἀληψαί* jelentése bizonytalan, vagy az *ἀλφάνω*-val, vagy az *ἄλφι*-val szokás kapcsolatba hozni, s eszerint vagy 'szorgalmas', 'vállalkozó', 'találékony' vagy 'kenyérvető' jelentést tulajdonítanak neki. Teljesen egyedülálló Arany fordítása: válogatók. Eredete ennek is Gedike magyarázataiban fedezhető fel, aki a Suda magyarázatának (*εὐρετής*) idézése után ezt jegyzi meg: Hoc loco: qui omnium rerum affluentia novas quotidie victus rationes excoGITANT.

Mindez amellett szól, hogy Arany Gedike szövegét használta. Vannak azonban helyek, ahol a fordító eltér Gedikétől, ami tehát ellene mondana feltevésünknek.

138—40 (144—6): *τέχνα γὰρ τέχνας ἐτέρας προὔχει καὶ γνώμα παρ' ὅτῳ τὸ θεῖον Διὸς σκηπτρον ἀνάσσει*. Arany: a mód, mellyel — Mennyei páleája Zeüsnek országot — Más módnál, tanácsnál jelesebb. Arany félreértése igazában csak annyi, hogy a *παρ' ὅτῳ*-t eszközhatározónak vette («mellyel»), holott az 'akinél', 'akinek kezében' jelentésű. A hely jelentése tehát: Mert művészete más művészetnél és tanácsa (a más tanácsánál) különb (annak) akinél Zeus isteni jogara uralkodik (azaz: akinek Zeus adta királyi hatalmát). Gedike ezt jól megmagyarázza, előbb görög parafrázisban, azután latinul is: Ergo verte: apud quem i. e. cujus in manu imperat sceptrum Jovis i. e. a Jove datum. Ezt Arany nyilván figyelmen kívül hagyta.

271 (276): *τότ' ἄσμενοι μ' ὡς εἶδον ἐκ πολλοῦ σάλου εἶδοντ'*. Akkor boldogan, amint látták, hogy a sok hányódás következtében elaludtam . . . Gedike világosan megmondja.

hogy a fáradtság okáról, ti. de jactatione navis van szó, Arany ennek ellenére: S vidámon néztek a sík tengeren, — Hogy itt aludtam.

293 (296): Kimaradt a fordításból a *πάγον χυθέντος* kifejezés, bár Gedike megadja a jelentését: glacie terris superfusa, sicut per hiemem evenire solet. Arany azonban sokszor rövidít vagy összevon (vö. pl. a 26., 96., 234., 413., 589., 682., 690., 750., 758., 838. sorhoz adott jegyzeteket), s így lehet, hogy itt is csak erről van szó, hiszen a «télén át» szerepel a szövegben.

384—5 (392—3): *τητόμοσος πρὸς τοῦ κακίστου κακ κακῶν Ὀδυσσεώς*. Gedike: Spoliatus armis meis ab Ulysse pessimo atque pessimis orto. Arany mégis másképp: Megfosztva a gonosznál is gonoszb — Odysseys által. Ebben az esetben is feltehetjük azonban, hogy egyszerűen szabad fordításról van szó, mint más esetekben is, ahol Gedike nem jegyezte meg semmit.

425 (438): *ἐπεὶ θανὼν Ἀντίλοχος αὐτῷ φροῦδος, ὅσπερ ἦν γόνος*. Arany: ... mióta — Antilochos meghalt, kit mint fiát szeretett. Gedike világosan megmagyarázza, hogy Antilochos egyik fia volt Nestórnak, nem pedig valami idegen, kit mint fiát szerethetett. Arany fordítása tehát értelmetlen, (a «szeretett» nincs is az eredetiben: miután meghalván oda van Antilochos, ki fia volt). A fordítás kéziratának helyesírása azonban igen hanyag, különösen ami a központosozást illeti, s így ha a szöveget megfelelően központosozzuk, szabad, de a szöveggel és Gedike magyarázatával nem ellentétes fordítást kapunk: mióta Antilochos meghalt, kit, mint fiát, szeretett.

496 (511): *αὐτόστολον πέμψαντα μ'*. Gedike határozottan tiltakozik a *πέμψω* 'küldeni' érteleme ellen e helyen (ubi subaudiendum esset *ναῦν* sed significat transvehere) s így érti: hogy személyesen jöve és átszállítva mentsen meg. Előtte azonban Gedike maga is felveti egy *αἰθι στόλον* coniectura lehetőségét, melyet maga is navi missa-nak magyaráz. Ha Arany ezt fogadta el, bár olyan álláspontot tett magáévá, melyet Gedike végül is elvetett, de amely mégis Gedike kommentárjában található. (Arról nem is beszélve, hogy az *αὐτόστολος*-nak más értelmezése is elképzelhető, mint a Gedike féle qui ipse aliquem in locum proficiscatur: providing his own stolos, mondja Jebb, ami megegyezik lényegében a Winshemius féle missa navi-val).

571 (589): *ἦνίκα' ἐξανηρόμην ἐγὼ*: mikor én elindultam. Arany: a mint hallom. Gedike, idézi a szótárírókat, kik szerint a hajó elindulását jelentő kifejezés az *ἐξανάρομαι*.

590 (609): *ποιῶ ἔλεγον*. Arany: Nos, de minek? Igy érti a helyet a Winshemius féle fordítás, de a szövegben Gedikénél is kérdőjel van a mondat végén, jeléül annak, hogy a *ποιῶ*-t kérdő értelműnek veszi (mint Canter, a szövegben Stephanus stb.). Jegyzeteiben azonban már Stephanus is rámutatott arra, hogy a *ποιῶ* imperativus, s a mondat jelentése: Conferas in me culpam, modo loquere. (Igy érti a Johnson féle fordítás is, bár a szövegben még ő is kérdőjelet tesz.) Gedike idézi Stephanust, s végül is az ő értelmezését tartja helyesnek, előbb azonban a másikat említi meg: *cujus rei me sermone tuo auctorem facies?* — s egy «De inkább»-bal tér át a helyes magyarázatra. Arany így feljogosítva érezhette magát a másik érteleme elfogadására. (Hasonló eset 601—2., l. az ahhoz adott jegyzeteket.)

707—8 (731—3): *οὐ φορβὰν ἱερᾶς γᾶς σπόρον, οὐκ ἄλλων αἰῶνων* így a hagyományos szöveg. Gedike szövegébe is beveszi a Reiske javasolta *ἀγρῶν*-t az *ἄλλων* helyett (sem a szent föld gyümölcsseit, sem a vadállatok magzatát nem szedve fel), s elveti a hagyományt és Heath értelmezését, mint tarthatatlant: si enim terrae frugibus carebat Philoctetes, num et omnibus aliis alimentis? Arany a Reiske—Gedike féle szöveget nem fordította, ennyiben eltér a magyarázattól. (Hasonlóképp nem fogadja el Gedikének a kommentárban adott javaslatait több más helyen sem, l. az 51., 58. és 594. sorhoz adott jegyzeteket.) De a hagyományos szöveget és a Heath féle értelmezést (neque aliud quidquam) sem fordította, hanem a kritikusszavakat egyszerűen kihagyta, ami alkalmasint éppen Gedike érvelésének hatása lehet (vö. a 780—1. sorhoz adott jegyzetet is).

776 (799): *τόν φθόνον δὲ πρόσκυσσον* Arany: de légy állhatatos. Gedike idézi a scholion helyes magyarázatát: engeszteld az irigységet, hogy ezek ne váljanak számodra fájdalmas és keserves dolgokká, vagyis keserűekké és sok baj okaivá. Arany erről nem vett tudomást, amellet a fordítás nem is nagyon szerencsés, hiszen Héraklés is, Philoktés is állhatatos volt, ez utóbbi egészen a makaesságig, mint az éppen a darab folyamán kiderül.

Ha ezek után megpróbáljuk megvonni a mérleget, hogy mi szól a Gedike féle kiadás használata mellett és mi ellene, a következőket mondhatjuk: Négy olyan eset van, ahol Arany minden sejthető ok nélkül eltér Gedike helyes magyarázatától és mást, téveset fordít. (Van viszont hely, ahol pontosabban tartja magát az eredetihez mint Gedike: l. a 217—22. sorhoz adott jegyzet.)

Ezzel szemben van hét olyan hely, ahol Arany a Gedike, és csak a Gedike féle

szövegben található változatot adja vissza; s van négy olyan eset, ahol feltűnően követi Gedike értelmezését, köztük az egyik csak Gedike kommentárjából magyarázható (*ἀλφιστής*). Noha van három olyan hely, ahol Arany szabad fordítás vagy félreértés következtében — két különböző szerzőtől eredő! — későbbi coniecturákat előlegez (l. a 7., 390., 413. sorhoz adott jegyzeteket), valószínűtlen, hogy fordítása pusztán véletlen folytán egyezzen ugyanannak a szerzőnek hét lectiójával. Sokkal valószínűbb, hogy abban a négy esetben, amikor nem veszi tekintetbe Gedike megjegyzéseit, egyszerűen figyelmetlenséggel kell számolnunk. Ha ez igaz, akkor túl azon, hogy Arany nem németből, hanem görögből fordított, azt is megállapíthatjuk, a F. Gedike féle kiadást használta.²⁷

Mindent összevéve tehát a fordítás történetét a következőképpen rekonstruálhatjuk: Szilágyi István 1842. március 20-án érkezik Szalontára; Arannyal kapcsolatba lépve könyveket ad neki, ezek közt Sophoklész Philoktétesének Gedike féle kiadását, s buzdítja a fordításra. Arany Szilágyi szalontai tartózkodása idején (1842–1844) hozzá is lát a fordításhoz, de nem fejezi be. Később, talán a Szilágyitól kapott német fordítással összevetve, látja, hogy a fordítás hibás, ezért szabadkozik a Szilágyihoz 1846. február 22-én írt levelében. A fordítást elküldi Szilágyinak, s ez vagy 1846. szeptember 25-én kelt levelének ígérete ellenére nem küldte azt vissza, vagy újra elkérte, mindenesetre mikor Arany János halála után Arany László kérte apja barátait, hogy a hozzájuk intézett leveleket juttassák el hozzá, Szilágyi a neki írt leveleket beköztetve küldte el Arany Lászlónak, s a levelekhez van köteve a fordítás is.²⁸

A munka készültének időpontját illetőleg talán még egy további feltevést is megkockáztathatunk. A Kisfaludy Társaság Évlapjaiban 1844-ben jelent meg Gondol Dániel pályadíjat nyert dolgozata Sophoklész drámáiról.²⁹ Ebben a Philoktétesét is foglalkozik, s hosszabban idéz belőle, hibátlan prózai fordításban. Arany, ki — mint arra már Voinovich utalt³⁰ — ekkor rendes olvasója volt az Évlapoknak, s nyilván olvasta e dolgozatot, talán éppen így ismerte fel saját fordításának hibás voltát, és hagyott fel a munkával, kevésnek érezve hozzá a görög nyelvtudását. Hiszen még 1847. januárjában is arról ír, hogy «mélyebben akar behatolni a hellen nyelv előcsarnokába», holott már korábban belemélyedt Homérosba.³¹ Ha e feltevésünk igaz, úgy a fordítást 1843-ra, vagy legkésőbb 1844 elejére kell tennünk, korábbra, mint Az elveszett alkotmányt s kötetben megjelentetett első lírai költeményeit.³² A mű így nemcsak mint fordítás érdekes, hanem mint egy nagy költő és nyelvész első nagyobb igényű költői és nyelvészeti próbálkozása is.

II

Nem vállalkozhatunk arra a feladatra, hogy a fordítást nyelvi és verselési szempontból részletesen elemezzük, és Arany egész költői fejlődésének összképébe illesszük. Mindössze néhány megjegyzésre szorítkozunk.

A fordítás nyelve, verselése szoros rokonságot mutat Az elveszett alkotmányával, s nem marad el a kor általános irodalmi nyelvtől.³³ Ma szokatlannak tűnő kifejezései, szóalakjai, — pl. a vár «beviható» (66), «s bár most mikép szájakodol» (= s most bármikép

²⁷ Gedike könyvei a magyar iskolákban nem voltak ismeretlenek, görög olvasókönyvét Papp György dolgozta át magyarra (Görög olvasókönyv nyelvtani jegyzetekkel és görög–magyar szótárral Gedike Fridrik után. Függetlenül hozzácsatolva Plutos, színmű Aristophanéstól. A magyar tanuló ifjúság számára kidolgozta Papp György. Pest 1844. és 1857.) Latin nyelvkönyve már a század elején két kiadást ért meg.

²⁸ Ez utóbbi adatot *Sáfrán Györgyi* szíves felvilágosításának köszönhetem, aki nek sokféle önzetlen segítségéért itt is köszönetet mondok.

²⁹ A Sophocles színművei cselekvény tekintetében. Évl. 4 (1844) 308–417. a Philoktétesről 385–95.

³⁰ I. m. 65., 67. stb.

³¹ 1846. febr. 22-én kelt levelében írja Szilágyinak: «Homert tanulom, Ilias-t eszem... Minél több új francia, angol, német, s ezekből kompilált magyar beszélyt, regényt, színművet olvasok, annál több Homert és Shakespearet hozzá.»

³² Ez annál is valószínűbb, mert Szilágyi, ki 1844 közepén eltávozott Szalontáról, nyilván magával vitte Philoktétesét is (különben azt is kérte volna Aranytól, mikor a fordítás lemásolását kérte), s így Arannak nem is volt módja tovább dolgozni a munkán.

³³ A nyelvről és verselésről mondottak nagyon sokat köszönhetnek *Gáldi László* és *Fábián Pál* észrevételeinek és tanácsainak. Tévedéseimért természetesen nem ők felelősek.

szájaskodol, 388), «rám hatalmat vesz» (81), «ragyoglott» (750), «kinézés» (kilátás, szándék értelmében, 240), «jövénny» (142, 321, 558, 574), «kinait», «kinában» (kinjait, kínjában helyett, 720, 219), «hűebben» (157) — a kor irodalmi nyelvében többnyire nagyon is használatosak voltak, s egyáltalában nem tűntek szokatlanoknak.³⁴ A magánhangzók hosszúságának kezelésében csak egy feltűnő szabadságot enged meg magának: «repülő» (171).³⁵ Figyelemreméltó, hogy később ezek s az ezekhez hasonló alakok eltűnnek Arany nyelvétől épp úgy, mint az irodalmi- és a köznyelvből. Ennek több oka lehet. A negyvenes évek a nyelvújítás utolsó hullámainak kora, s Arany e fordításában korának még erjedő nyelvét használja. Később az irodalmi nyelv is kiforrott, Arany is megtalálta a maga hangját. Érezte, hogy a kor egyre kevésbé tűri meg a nyelvújító kísérletezéseket, s egyre kevésbé van is szükség arra. «... Tán merészebb játékot űzz a nyelvvel, mint azt a nyelv most már tűrhetné» — írja 1861-ben Madáchnak.³⁶ A fordítás tehát nyelvi szempontból egyfelől a nyelvújítás irodalmi nyelvével való összevethetősége miatt érdekes, mellyel megegyezik, másfelől a későbbi irodalmi nyelvvel és Arany későbbi nyelvhasználatával való összevethetősége miatt, melytől jellemző eltéréseket mutat. Így itt ugyanazon nagy költő nyelvében figyelhetjük meg az irodalmi ízlés és nyelv változását.

Hasonló a helyzet a verselés vonatkozásában. A fordítás verselése semmi olyan szabadságot nem enged meg, mellyel a kor bármely nagy költője ne élt volna. Ilyen az ai, ei kettőshangzóként egy szótagnak való vétele (67, 137, 171, 194), s az, hogy olykor a szókezdő h nem képez positiót (184, 678, 748). Az elveszett alkotmányban ezek még előfordulnak, később csak elvétve vagy inkább soha.³⁷ Hasonló szigorodás figyelhető meg

³⁴ Csak néhány példát idézek, az Akadémiai Nagyszótár gyűjtéséből. Bevítható: S mint tolvajméh csordája — Bevitt kas ajtaján (Pájer A., 1847); E bástyát illő fegyverrel tán bevivandom (Szabó Dávid, 1879., évszám szerint nem e korhoz tartozik, de a hexameteres hőseposz a hetvenes évek végén nemesak műfaja szerint anakronisztikus: nyelve is tele van nyelvújítási elemekkel; 1808-ban született szerzője a saját fiatalokának nyelvét használta e kései művében is.) — S bár most miképp szájkodol: a' Gazdag, bár az miképp esdeklelt is, semmiképp sem indult meg (Hasz. Mul. 2, 1821). — A «rám hatalmat vesz» kifejezésre nem találtam példát. — Ragyoglani: Szivem ragyoglik tiszta érdemekkel (Kisfaludy K., 1820); Most oda költözetünk, hol az ő birodalma ragyoglott (P. Horváth E. 1831); A dolgok tevőjét és íróját egyenlő ragyoglás nem követi (Kazinczy — Sallustius-ford. — 1836); buzogánya ragyoglott — Nyerge fején (Czuczor G., 1836) stb. — Kinézés: Azt a' tudós, a' ki egy igazság felfedezéséért éjszakákon keresztül mecsez, minden lehetőmellesleg kinézései mellett is tisztelem (Fáy A., 1816); Más kinézéseim vagynak Boresával (Kovács P., 1829); Nagybatyámnak velem más kinézései vannak (Obernyik K., 1846) stb., vö. NyÚSz 504 is. — Jövénny: Kis János Goethe Iphigeniája fordításában sokszor használja (1833); Oh szólj hamar, ki a' nemes jövénny (Gáthy Schiller: Turandot fordításában, 1835); Kölcsey ezt javasolta a Törvénytud. Műszótárban az immigrans jelentésül; Arany Az elveszett alkotmányban is használja: I, 117. — Kinait, kinában: Az első szerelem édes kínait érzi (Széchenyi, 1831); Hogy kínaitokat váltig kacaghassem (Petőfi, 1845); Bosszulatlanul halni meg, ezért félttem a haláltól, nem annak kínai miatt (Petőfi, 1846); vö. *Tompa J.*: Az irodalmi nyelv, in: *Nyelvünk a reformkorban* Bp., 1955. 370 is. Arany Az elveszett alkotmányban is ír olyat, mint «tagai» (I, 147., 392.), de később már mint «ízetlent» rója meg a «haragáért» alakot (HIL II, 285.). A j használata azonban ebben az esetben nagyon ingadozó, Petőfi többnyire «kinjai»-t ír, de, mint láttuk, nála is előfordul — versben és prózában egyaránt — j nélküli forma. — A «hűebben» alakra nem találtam példát (hűbben, hűvebben, hűvebben járja), de ez nem jelenti azt, hogy ilyen alak ne lett volna. Mindenesetre a 152. sorban jöend is v nélküli.

³⁵ A magánhangzók hosszúsága a korban nagyon ingadozó volt (vö. *Tompa*: i. m. 328—30), Arany Az elveszett alkotmányban még többet is megenged, mint itt: gyűlöletes (I, 77), nemely (III, 64) és többször a három rövid szótag közül az elsőt megnyújtja (pl. szeretetéből: II, 168). Később ilyesmi nála ritkán fordul elő [a Tetemrehívás «ösi» alakjához vö. *Nyr* 16 (1887) 97—8 és 339., ill. 23 (1894) 192.] Az ingadozásokban sokminden nyelvjárási sajátossággal magyarázható, a «repülő» rövid ö-je azonban nem.

³⁶ HIL IV, 393.

³⁷ Vö. *Elv. alkl.* I, 435: furdalták a mocsárt lábaikkal; V, 127: hogyha varázs Armida nem ád jelt tűzkerekeinek; VII, 39: felborogatta kerek székeikről; VII, 335: töredékeny rozsdahüvelyei (sor végén). Ez is meglehetősen elterjedt volt e korban, l. *Horváth J.*: *Rendszeres magyar verstan.* Bp. 1951. 146. Példák még bőven volnának hozhatók. — A görög nevekben az -au-, -eu- kettőshangzók mérésében teljesen következtelen, bár többnyire kétszótagúnak veszi, így 71, 145, 324, 327, 378, 454, 500, 556, 588, 628. Van,

a jambusok kezelésében. Jambusnak tribrachyisszal vagy anapestusszal való helyettesítése a Philoktés-fordításban száz soronként átlag 6–7 esetben fordul elő, később, a Hamlet-fordításban és a magyar Aristophanésban csak 3–4 ízben, a János király egész első felvonásában pedig mindössze kétszer.³⁸

Látnivaló tehát, hogy nemcsak görög nyelvtudás tekintetében tett meg Arany nagy utat, míg az Aristophanés-fordításokig elért, nyelvezetében és verselésében is sokat változott, érett. Megint az előbbi, Madáchhoz írott levelet kell idéznünk: «A verstechnika . . . nagyon megkívánja a nyilvános gyakorlatot: én fölléptem óta igen-igen sokat tanul-tam e részben, noha azelőtt is azt hittem, hogy tudom.»³⁹ Nem szabad azonban azt sem elfelejtenünk, hogy a talán 26 éves költő mögött mindössze néhány alkalmi jellegű költemény s egy drámakíséret állt,⁴⁰ mikor a «legklasszikusabb» görög tragédiaíró átültetésébe belevágott. Ehhez képest a mű – hibáival együtt is – meglepően sikerültnek mondható, s helytelen volna vállveregtetve egyszerűen mint holmi «fiatalkori kísérletet» elkönyvelni.

Arany a Bolond Istók II. énekének önéletrajzi jellegű részében a következőket írja hősről:

Classicusokhoz épen szíve vonta:
Kedvence volt Horác, Virgil, Homér;
De szót hüvelyből nem örömet bonta,
Virágot nem tiport el a gyomér':
Ő az egésznek bátran nékironta,
Kileste, hol foly az a finom ér,
Melyen halad cselekvés, érzet, eszme –
Habár egy szócska néhol kárba veszne.

(Bolond Istók II, 29.)

E jellemzés talál a Philoktés-fordításra is. Annak ellenére, hogy akad számos egyszerűsítés, félreértés, néhol olyasmi is, aminek csak távoli megfelelője sincs az eredetiben, az olvasó, aki csupán a magyar szöveget olvassa, ritkán fog gyanút, hogy a fordításban valami nincs rendben: általában a félreértések és szabad beleköltések is illeszkednek a darab egészéhez, a «finom ér»-hez, tartalmilag is, éthosukban is. A fordító egyes helyeket félreértetett, de a darab egészét megértette.

A hatvanas évek elején, Remete József Aeneis-fordításáról írt bírálatában fogalmazta meg Arany a maga műfordítói elveit, azokat az elveket, melyek körvonalai azonban már a Philoktés-fordításban is elének rajzolódnak. «Nem elég azt mondani el, amit ő [ti. az eredeti]; törekedni kell úgy mondani el, mint ő . . . Lehetne kevésbé hű fordítás, mely mégis inkább megfelelne Virgil szellemének. Egy-két szó ha elmarad, nem a világ: de baj, ha az elmondott nem teszi azt a hatást, mint az eredeti. S költői műben nem a puszta értelem a fődolog, hanem a benyomás, melyet tesz az olvasóra. Ez utóbbit olykor némi hűtlenséggel lehet elérni, feláldozván a szóhűséget . . .»⁴¹ Arany görög nyelvismerete akkor még nem tette lehetővé, hogy mindenütt egészen szabatosan értse meg az eredeti tartalmát, de többnyire mégis csak jól értette, s számos ízben igen sikerülten, olykor

ahol kétségtelenül egy szótagnak számít, így 417, 580, 635, 649, s van, ahol az értelmezés bizonytalan, így 319, 348, 393, 611. — A szókezdő h elhanyagolására példa Elv. alk. I, 414: ordítson az ördög hiában; más írótól példák: Horváth: i. m. 146. A deákosoktól még igen sok példa idézhető.

³⁸ A korábbi és a kortárs irodalomban ez széltében használatos volt (*Horváth*: i. m. 147–8). Katona viszont alig használja. Arany tehát fejlődése folyamán inkább Katonához igazodott. — Nyilván figyelmetlenségből ered, hogy az ötös jambus helyett nem egyszer hat jambus áll egy sorban (így pl. 15, 92, 93, 125, 226, 319, 332, 362, 379, 840), ami később legfeljebb tudatos megfontolásból, magasabb cél érdekében történik meg, mint a Hamletben, a Szellem szavaiban: Irtózatoss! Irtózatoss! Irtózatoss! — Nyitva kell hagynunk azt a kérdést, hogy mi indította Aranyt arra, hogy a görög drámai párbeszédek formáját, a hatos jambust ötösré cserélje fel. Igaz, volt olyan német fordítás, mely ezt a formát használta, de Arany ezt, mint fentebb bizonyítani próbáltuk, aligha ismerhette. A kérdés azért is érdekes, mert később, a Trachisi nők — elveszett — fordításában már a hatos jambust használta.

³⁹ HIL IV, 393.

⁴⁰ *Voinovich*: i. m. 50., 54–6.

⁴¹ HIL II, 287.

művészi szellemességgel adta vissza azt. Eddig — bizonyítási célokból — főleg a hibákról esett szó, most hadd idézzünk néhány pozitív példát is.

25 (Odysseus szavai Neoptolemoshoz):

... κωνὰ δ' ἐξ ἀμφοῖν ἴη.

Aranynál (26):

... dőlgozzunk egymás kezére.

A kép más, mint az eredeti, ennek szó szerinti visszaadása — mindkettőnk részéről közösen menjenek — esetlen volna. A fordítók más-másképp oldják meg,⁴² az Arany féle azért jó, mert a cinkosság árnyalata bujkál benne.

35–6 (Neoptolemos mondja, hogy mit lát Philoktésés barlangjában):

αὐτόξυλόν γ' ἔκπωμα, φλανουρογοῦ τινος
τεχνήματ' ἀνδρός, καὶ πυρεῖ' ὁμοῦ τάδε.

Aranynál (36–7):

Fából nagyolt pohár, kontár kezek
Mosdatlan míve, s holmi tűzütő szer.

A «mosdatlan» jelző nincs az eredetiben, a 'pallérozatlan', 'rendetlen' jelentésre, amit itt nyilván jelentenie kell, máshol nem találtam példát. Mégsem érezzük helytelennek vagy ide nem illőnek, mert az összefüggés a szükséges jelentésárnyalatot megéreztetni, amellől a szó eredeti jelentésénél fogva a piszkosságot is asszociálja, ami Philoktésés nyomorúságos környezetébe nagyon is beleillik. Az alliteráció (a «kontár kezek»-éi után) mindezt még nyomatékosabbá is teszi. A «fából nagyolt pohár» is többet mond, mint a későbbi fordítók megoldásai,⁴³ a «tűzütő szer» is plasztikusabb, (mert mindjárt a cselekvés képzetét felidéző), mint a tűzszerszám (Finkei), tűzi szer (Csiky), egy pár darab fa is tüzet gerjeszteni (Csengery) vagy a tűzszerek (Jánosy).

54–5 (Odysseus felszólítása Neoptolemoshoz):

Τὴν Φιλοκλήτου σε δεῖ
ψυχὴν ὅπως λόγους ἐκκλέψεις λέγων.

Aranynál (57–8):

Szükség, hogy a Philoctet
Lelkét imigy meglopd beszédeiddel.

Szó szerint az eredeti, mégis magyaros, és többet mond, mint a «szívét . . . tőrbe ejtsd» (Csiky, Csengery), hiszen itt nem is csak «téves útra» vivésről (Finkei) vagy «lépreccsalásról» (Jánosy) van szó, hanem Philoktésés életéről és bizalmáról egyszerre: abban kell őt megkárosítani.

104 (Neoptolemos kérdése Philoktésés félelmességének okáról):

Ὅτως ἔχει τι δεινὸν ἰσχύος θράσος;

Aranynál: (110):

Mit? Hát ez oly szörnyű erős vitéz?

A döbbsent csodálkozás és a fejszónváló hitetlenkedés, Neoptolemos elképedése és fiatalos öntudata érzik e sorban, jobban, mint nem egy, nála a szavakhoz jobban ragaszkodó más fordításban.⁴⁴

116 (a derekát beadó Neoptolemos beszél):

θηρατέα γίγνεται ἄν, εἴπερ ὦδ' ἔχει.

Aranynál (123):

... hát legyen meg a vadászat.

⁴² Finkei: Hogy összevágjon a közműködés; Csiky: . . . munkánk közös legyen; Csengery: Így leszen munkánk közös; Jánosy: hogy mindent kéz a kézben közösen tegyünk.

⁴³ Finkei: Kontár kezekből durva fából készített — Pohár; Csiky: egy fából készült serleg; Csengery: Egy bárdolatlan kéz faragta fapohár; Jánosy: Ivópohár. Hozzánemértő kéz silány — Fafaragása.

⁴⁴ Finkei: S minő erőben bízva ő olyan dacos? Csiky: S mi az, mi erejét oly biztossá teszi? Csengery: Így erejében nagyon bizakodhatik! Jánosy: A harcban hát olyan veszélyes és erős?

Egyetlen másik fordító sem akarta vagy merete az eredetit ennyire pontosan fordítani,⁴⁵ pedig így nemcsak a megszerzés szükségességének ténye van elismerve, hanem egyúttal az is érezhető, hogy Philoktés egy kicsit az úzótt vad helyzetében van Odysseusszal és Neoptolemoszal szemben.

148 (a Kar szavai Philoktéséről):

δεινὸς ὁδίτης

Aranynál (152):

a rémletes útas.

A *ὁδίτης*-t Csiky is, Csengery is fordítatlan hagyta, Finkeinél «vészes utas», Jánosynál «szőrnyű vándor» a kifejezés magyar megfelelője. A «vándor» talán szerencsésebb, mint az «utas», a «rémletes» azonban felülmúlhatlanul hangulatteremtő jelző.

213–8 (a Kar szavai a közeledő Philoktéséről):

οὐ μολπᾶν σύριγγος ἔχων,
ὡς ποιμὴν ἀγροβότας,
ἀλλ' ἢ πον πταίων ὑπ' ἀνάγκας
βοᾷ τηλωπὸν ἰωάν.
ἢ ναὸς ἄξενον ἀγνά-
ζων ὄρμον προβοᾷ γὰρ αἴλιον.

Aranynál (217–22):

Nem mint a terelő juhász
Tillinkó szóllása, de tán, vagy
Megsérülve kinában
Jajgat, kiáltva hangosan,
Vagy a hajót pillantá meg talán.
Minő vadul kiált!

A részlet jó és hátrányos sajátosságokat együtt ad. A «messzehangzó jajgatást kiált»-ból «Jajgat kiáltva hangosan», ami szürkébb, a hajó «barátságatlan kikötője» teljesen elvész, a «kináról» már fent esett szó. A «terelő juhász tillinkó szóllása» viszont eleven, léggört teremtő kép (igaz, talán inkább magyar alföldi léggört): a nyájjal csendesen ballagó, magának és magától szelíd-panaszos dalt fújó pástor — szemben a botorkáló, kinja kényszerében jajgatva kiáltzó Philoktésszel. Ebben az összefüggésben a barátságatlan kikötő mellékes, a fordító erre az ellentétre összpontosított, mert ezt tartotta költőileg lényegesnek. Ha pedig a befejező sort összevetjük a többi fordítással, úgy kell találnunk, hogy legfeljebb Csiky fordítása közelíti úgy meg a hely éthosát, mint Arany: hiszen Philoktés elesett állapotában is hősos, aki nem jajong, még kevésbé rikolt vagy bög.⁴⁶

281–2 (Philoktés panaszából):

οὐδ' ὅστις νόσον
κάμνοντι σλλάβοιτο . . .

Aranynál (285–6):

. . . és ki betegen
Tántorgót fölsegélne.

Arany pontosabb, mint bármely későbbi fordító, plasztikus: a *κάμνω* minden árnyalatát visszaadja és Philoktés szenvedését képszerűen állítja elének.⁴⁷

⁴⁵ Finkei: Meg kellene fognom hát; Csiky: meg kell hát kerítenem; Csengery: meg kell kerítenem hát; Jánosy: no, akkor hadd szerezzük meg.

⁴⁶ Finkei: Nem pástor-sipon dudorász — Mint nyájór a legelőn, — Sőt inkább vagy el ha bukik — Kinjában jajokra fakad, — Vagy rikolt, ha látja a vészes kiszálló — Helyet ő dühöngve. Csiky: Nem zengve dalt nádfurolán, — Mint mezők pástora, — Ordítása messzire hangzik, — Mert sebét tán megütötte, — Vagy mert e zordon öbölben — Hajót lát; iszonyú e kiáltás. Csengery: Hajh de nem úgy szól, mint a mezők — Pástora lágy nádfurulyán, — Oh nem, kinos hangokat ad, — Mert talán lábát megütö, — Avvagy a zord parti öböl — Zátönyát látta szegény. Oh mint jajong! Jánosy: Hangja nem nádfurulyán, — Nem réti pástori dal. — Lába csetlik-botlik, azért zeng — Oly messze kényyszerű jajja, — Vagy e zord átok-kikötőben — Épp meglátta hajónk . . . Elnyújtva bög.

⁴⁷ Finkei: ki sem vala, — Ki gyámoltítna s ápolná veszett sebem; Csiky: . . . ember nem volt . . . — Aki segítsen, aki szenvedésemet — Enyhítse; Csengery: . . . nincs aki kínomat — Enyhíteni jöjjön; Jánosy: Nincs senki, hogy segítsen, oltsa kínomat.

285 (ugyanonnan):

ὁ μὲν χρόνος δὴ διὰ χρόνον προῦβαινέ μοι

Aranynál (289):

Haladt azonban év bús év után.

Más fordítók szövegében az időnek nagyon is gyors teléséről van szó, holott Philoktétés számára nyilván éppen nem szállottak az évek. Arany nemcsak elkerüli ezt, hanem a «bús» jelző beiktatásával ez idők jellegét is érzékelteti (a hosszú ú pedig a nagyon is lassú múltást sugallja).⁴⁸

500—1 (Philoktétés Neoptolemoshoz):

*νῦν δ' εἰς σέ γὰρ πομπὸν τε καὶ τὸν ἄγγελον
ἦγω*

Aranynál (516): . . . te légy a hír s magam vívője.

A többi fordítók szövege is kifogástalanul pontos,⁴⁹ a legtömörebb és szellemesebb azonban Arany.

A végére hagyunk két helyet, annak példájául, hogy ahol Arany fordítása filológiailag kifogásolható, ott is tud szellemes és költői lenni, nem méltatlan az eredetihez.

447 (Philoktétés ingerült megjegyzése, hogy a gonosz sosem pusztul el):

ἀλλ' εὖ περιστέλλουσιν αὐτὰ δαίμονες

Aranynál (460):

Gonddal megőrzik őt védőrdögi.

A későbbi fordítók nem követnek el ilyen anakronizmust, s — kivált Csengery — az iróniát is jól visszaadják,⁵⁰ Arany fordulata azonban oly frappáns, hogy az ember nem merné minden további nélkül elvetni.

637—8 (Philoktétés szavai Neoptolemoshoz, ki már megigérte, hogy magával viszi):

*ἴομεν ἢ τοι καίριος σπονδῆ, πόνον
λήξαντος, ὕπνον κἀνάπαυλαν ἦραγεν.*

(A jókor végzett fáradozás hoz — ha már a munka véget ért — álmot és pihenést.)

Aranynál (659—60):

Jerünk, az álom is rám érik immár
Szokatlan fáradságaim miatt.

Látnivaló, hogy a fordítás teljesen mást mond, mint az eredeti, de költői voltát bajos volna tagadni, s azt sem mondhatjuk, hogy értelmetlen e helyen: hamarosan jön Philoktétés nagy rohama, utána a kimerült álom, itt mintha már azt készítené elő a költő: egy beteg ember ereje végső határához érkezett, de már célja megvalósulását is látja: a feszítettség kezd engedni, hanem a szokatlan kimerülés rendkívüli dolgokat kell hogy maga után vonjon.

Idézhetnők az Arany szövegében a 701. sorral kezdődő kardalnak szinte egész szövegét. Sok benne a szabadság, egyszerűsítés, de az eredeti levegője mégis benne van. Ha ehhez hozzávesszük néhány kitűnő jelzőjét: habhasító hajó (721 = Aranynál 745),

⁴⁸ Finkei: Azonban óra órát váltta, nap napot; Csiky: De napra nap múlt, gyorsan eltelt az idő; Csengery: De az idő telt, napra nap szállott tova; Jánosy: De nap napot követve csak ment, csak szaladt.

⁴⁹ Finkei: . . . hírnököm s vívóm — Te légy; Csiky: . . . légy te vezérem, légy te hírnököm; Csengery: . . . légy nekem jobb hírvívóm, — Oh légy vezérem; Jánosy: . . . légy vezetőm, hírnököm.

⁵⁰ Finkei: Hogy is ne élne? hisz rosز pénz nem vesz hamar! — Nem, sőt az ég az ilyet őrzi gondosan; Csiky: Jól gondoskodnak erről a nagy istenek; Csengery: Gondot viselnek rá a boldog istenek; Jánosy: Ezeket óvják, gondozzák az istenek.

kétszajú sziklából (16 = 17), haláltküldő nyíl (103 = 111) stb.,⁵¹ azt, hogy a szóhangsúly sokszor még a kardalokban is úgy alakul, hogy az időmértékkel összhangba legyen, a jambikus részek pedig általában igen jól szavalhatók — azt kell mondanunk, hogy e «fiatalkori próbálkozás» nagyon is sejteti a jövő nagy költőt, s a magyar Sophoklés fordítások sorában éppen nem az utolsó hely illeti meg, hiszen a fentebbi idézetekben láttuk, hogy sikerült részeiben nem marad el az újabb fordítóktól sem.

Természetesen fordítva is hozhatnánk példákat (a nyelvi félreértésekről nem is szólva), s így igaztalan volna az az ítélet, mely ennek alapján egészében is Csiky vagy a 20. századi fordítók munkája fölé helyezné Aranyét. Ha azonban az Arannyal kortárs fordítások körében tartunk szemlét — akár Guzmics Oidipusát, akár Szücs Dániel Antigonéját és Élektiráját, akár még Szabó Károly Oidipusát, vagy később a teljes Sophoklést adni akaró, szomorú sorsú Finkei József Philoktétését⁵² tekintjük is — költőiség, sophoklési levegő tekintetében nem csak felveszi a versenyt bármelyikkel, de felül is múlja azokat. Csak sajnálhatjuk, hogy Arany később, alapos görög nyelvismeretei és nagyobb mesterségbeli tudása korában nem tért vissza e munkájához, s nem ajándékozta meg irodalmunkat egy olyan tragédia-fordítással, mint amilyen komédia-fordításokat Aristophanésában adott.

III

Végül a kéziratról és a kiadásban követett elvekről kell szót ejtenünk.

A kézirat, mint említettük a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában található, az Arany—Szilágyi István levelezéshez csatolva. Jelzete: K 513/709. 20,5 × 26,5 cm nagyságú, egészen halvány szürkés kék színű ívekre (árkus) van írva. Az egész kézirat nyolc ívből áll, az utolsó már csak néhány sor írás jutott, nagyrészt üres. Az ívek nem egymásba, hanem egymás után vannak rakva; a 4. ívet azonban valószínűleg a bekötésre való előkészítéskor rosszul, kifordítva hajtották, s így az ív első lapja lett a harmadik, a második a negyedik, a harmadik az első és a negyedik a második. A lapok félbe voltak hajtvva, s a fordítás szövege az így adódó két hasáb közül a belsőbe van írva. Kivétel a 701. sorban kezdődő kardal, ahol a két antistrophé a neki megfelelő strophé mellé van írva.

A lapokon található valószínűleg vagy biztosan nem Arany kezétől származó írás is. E bejegyzések a következők:

a) Az ívek számozása a felső jobb sarokban: 1° (vagy 1°, lehet, hogy az ékezetet a kötéskor vágták le), 2^k, 3^k, 4^k, 5^k, 6^k, 7^k, 8^k. Az ívszámozásból nem derül ki az ív rossz hajtása, aki tehát az íveket számozta, nem ügyelt a szöveg folyamatosságára. Valószínűtlen tehát, hogy e számozás Aranytól eredő legyen, aki munka közben biztosan nem számozott hibásan, mikor pedig Szilágyinak elküldte a fordítást, bizonyára gondolt arra, hogy az minden tekintetben rendben legyen. A tinta megbarnulása azonban régi írásra

⁵¹ Finkei: —; Csiky: tengerjáró hajó; Csengery: tengerjárta hajó; Jánosy: —; Finkei: kétnyilatú; Csiky: kettős nyílású; Csengery: kétszajú szirtüreg; Jánosy: két barlangnyílás — Egy sziklán; Finkei: (nyilában), mely ... halált repít; Csiky: halálos; Csengery: —; Jánosy: halálthozó.

⁵² Finkei József (1824—1872) sárospataki tanár, számos tankönyv szerzője. Nagy áldozatokkal kezdte meg teljes Sophoklésa közreadását, mely a közönség körében vajmi kevés visszhangot váltott ki, mint erről Aranyhoz, mint az Akadémia főtítkárához írt, 1868. szept. 6-án kelt levelében beszámol. Aki e fordításokat olvassa, úgy fogja találni, hogy — egy-egy szerencsés kifejezés ellenére is — nem nagy vesztesége az irodalomnak, hogy a mű nem lett teljes. Mégis, alig lehet megilletődöttség nélkül olvasni említett levelét, melyben befejezésül ezeket írja: «Még egy rövid, őszinte nyilatkozatot! Én, főleg sokszerű családi szerencsétlenségeim s túlfeszített iskolai és irodalmi foglalkozásim miatt — melyeket itt előszámállok sem helyén sem idején nem volna — testi egészségemben annyira megrendültem, hogy jelenlegi 45 évemen felül alig néhányat ígérhetek magamnak. Ohajtanám azonban — mint minden valamirevaló ember — némi nyomat hagyni magam után életemnek, életem munkásságának. Ezen munkám lenne, lehetne pedig az, mely hitem szerint — nevemnek az irodalomban hunytom után is némi értéket s maradványságot foghatna biztosítani.» MTA Könyvtára, Kézirattár RAL 1359/1868. — Ez utóbbiban tévedett. Előző sejtelmében nem: négy évvel e levél kelte után kolerában halt meg. Arany egyébként Finkei kérését, hogy az Akadémia vagy a Kisfaludy Társaság vállalja műve kiadását, véleményezés végett Telfy Ivánnak adta át, mint szakembernek. Telfy véleménye, mely negatív volt, már csak jóval később, Finkei halála után készült el.

A jegyzetekben megtárgyaltuk azokat a helyeket, ahol Arany eltér az eredeti szöveg értelmétől (amennyiben ezekről a bevezetésben nem esett szó). Ezzel nem az volt a célunk, hogy dolgozatjavító tanár módjára a hibákat aláhuzogassuk, hanem hogy a görögül nem tudó olvasó is lássa, milyen természetűek az eltérések, s maga tudja megítélni ezek értékét. Igyekeztünk ezen kívül minden, a fordítással kapcsolatosan felmerülő filológiai kérdést tisztázni. Nem tartottuk viszont feladatunknak, hogy tárgyi (mitológiai stb.) magyarázatokat adjunk, valamint azt sem, hogy esztétikai vagy nyelvészeti elemzésekbe mélyedjünk. Ez a magyar nyelvészek és az Arany-filológusok feladata lesz: a jegyzetek — mint a bevezetés is — az ő munkájukat csupán előkészíteni akarta — a munka elvégzésére ők hivatottak.

I.

Odys.

Tenger körözte Lemnosz partja itten
 Halandóktul taposva, lakva nincs.
 Itt tettem én ki egykor, o te leg-
 Hősebb atyától, Achilltől nevelt

5 Neoptolém, ama Méloszit, a
 Poians fiát, midőn lábát emésztő [5]

Seb undokitá, — mint ezt a vezérek
 Parancsolák. — Nem vólt egy áldozat
 Mit békesen illetheténk miatta:

10 Szörnyű szidalmival tólté be mindig
 A tábort, átkot orditozva nyögve. [10]

De mind ezt mért beszélem? Nincs időnk
 Sokat csevegni. És hogy meg ne tudja
 Itt létemet, imé neked kitárom

15 Minden cselem, mellyel megejtni vélem őt.
 De most tiszted, hogy légy segédemül [15]

Nézz szét, hol itt két száju szikla bolt,
 Olyan, hová télben két helyt besüthet
 A nap, nyárban pedig két nyilatton

20 Küldhet keresztül álmot a lebel.
 S balról kisé alább netán találsz [20]

Ivó forrást is, ha ki nincs apadva.

7. Az eredeti szöveg 6. sorát Nauck a 7. után helyezte, így a mondat felépítése megegyezik azzal, ami Aranynál található. E változtatás azonban 1865-ből való.
8. *Áldozat*: az eredetiben két szó, italáldozat és füstáldozat.
11. *Átkot*: nincs az eredetiben; szörnyű szidalmakkal töltötte be az egész tábort, orditozva, nyögve.
13. *És*: eredetileg: *De*.
17. *Száju*: eredetileg *szájú*, az ékezet áthúzva. — *Bolt*: eredetileg *barlang*, utána vessző; a *barlang* szó azután áthúzva, s a vessző után a javítás: *bolt*. Utána nincs írásjel. A vesszőt áthelyeztem.
18. *Télben*: eredetileg: *nyárban*, azután a *nyár* áthúzva, s fölé írva *tél*. A *-ban* maradt. Itt javítottam.
22. Pontosán: forrásvizet, ha még épségben van. Gedike: fons potabilis, nisi forte exsiccatus est. Arany is így.

- Mindezt, ha megtérsz, halkan tudtomúl
 Adod: ha ott van is, ha nincsen is:
 25 Beszédem többi részét akkor aztán
 Elmondom: dólgozzunk egymás kezére. [25]

Neopt.

Az nem nehéz, Odüssseÿsz király,
 Ugy tetszik, ott van olyan szikla bolt.

Od.

Alant, vagy fent? fölvenni nem tudom.

Neopt.

- 30 Ott fennt: de nincsen ám ösvény oda.

Od.

Nézd meg, nem alszik-é benn ő maga. | [30]

Neopt.

Üres lyukat látok, nincs benne ember.

Od.

Hát holmi házi élelem van-é?

Neopt.

Fűből vetett ágy, fekvéstől ledengelt.

Od.

- 35 S pusztán az is, még bétakarva sincs?

Neopt.

Fából nagyolt pohár, kontár kezek [35]
 Mosdatlan míve, s holmi tűzütő szer.

Od.

Ő kincse mind ez, a mit elsorolsz.

- 23—24. A szöveg bizonytalan. Canter az *ἔχει*-t *ἐκεῖ*-re javította, amit Gedike határozottan elutasít, s az *ἔχει*-nek egyszerűen *κρηεῖ* értelmet tulajdonít. Arany pontosan eszerint fordít.
26. *Elmondom*: pontosabban: te meghallgatod, én pedig elmondom (egyszerűsítés). A továbbiakról l. a bevezetésben mondottakat: 134. l.
28. *Bolt*: eredetileg: *lyuk*, majd áthúзва, s utána írva: *bolt*.
29. *Fölvenni*: megérteni, kivenni (*ἐνωῶ*).
30. Vö. a bevezetést, 10 l. 19. j.
31. Vö. a bevezetést, 10 l. 19. j.
33. *Házi élelem*: *οἰκοποιῶς τροφή*. Gedike a scholiont idézi: lakást teremtő élelemnek mondják a házban levő élelmet.
34. Pontosabban: Összenyomott fűágy, mint valakié, aki benn tanyázik. De Gedike: quasi dormienti alicui inserviat. Talán innen a «fekvéstől»
- 36—37. Vö. a bevezetést, 17. Gedike hangsúlyozza, hogy bár a *κρηεῖα* máshol fa lehet, itt mégis kőre gondol, quorum conflictu Philoctetes ignem eliciebat.
38. A sor eredetileg a szereplő jelzése nélkül, Neoptolemos szövegének folytatásául volt elkezdve: *Ő kincse* — ez áthúзва és a szereplő jelzése után újrakezdve.

Neopt.

- 40 Juj, juj, amott száradnak köntösi,
Rakvák nehéz kórság undok jelével.

Od.

- Az ember itt lakik, minden bizonnal. [40]
És messze most sincs: mert mikép mehetne
Messzére rég evesülő lábain?
45 Csak ét szerért ha ment, vagy füvekért
Ha lelt, mi fájdalmát enyhítse néha.
Ezt hát imitt, küldd el, hadd kémlélődjék, [45]
Ne hogy reám bukkanjon álnokúl,
Mert, jól tudom, jobban szeretne engem
Mint minden Argoszit, megejteni.

Neopt.

- 50 No az megyen, szemmel lesz tartva az
Ösvény. Folytasd, miben kívánsz segélyt.

Od.

- Achill fia, szükség, — hogy erre térjünk — [50]
Erősnek lenned, nem csak testileg,
Hanem, ha némi újat és szokatlant
55 Hallasz, segítni abban is — mivel
Segédemül rendeltetél, tudod.

Neopt.

Hát mit kívánsz?

Od.

- Szükség, hogy a Philoctet
Lelkét imigy meglopd beszédeiddel: [55]
Midón kérdez ki és honnan való légy. |
60 Felelsz: Achill fia; mert nincs ezt miért
Tagadni. Most evezsz pedig haza
Ott hagyva a Hellének táborát. —
Szörnyű haragra lobbanván irántok,
Kik nagy reménykedéssel elcsalának [60]

40. Pontosabban: valami nehéz betegséggel tele. Gedike a scholiont idézi: a betegségből származó tisztátalansággal.
43. Pontosabban: régi betegségtől sánta.
47. Pontosabban: nehogy észrevétlen rajtam üssön.
51. Pontosabban: Folytasd, mondd el további beszédben. Gedike: Si quid praetera vis, perge loqui. A továbbiakban egy szövegváltoztatás lehetőségét is felveti (*φράζ᾽ ἐλευθέρω λόγῳ*), Arany ezt nem fogadja el, mint később sem mindig.
52. *Hogy erre térjünk:* félreértés, helyesen: amiért idejöttél. Gedike nem jegyez meg semmit.
56. Mint segítóm vagy itt. Gedike: tu enim adjutor mihi adjunctus es.
58. *Beszédeiddel:* Arany megint nem fogadja el Gedike változtatási javaslatát, a *λόγοισιν* helyett *δόλοισιν*.
63. A kéziratban az előző sor után írva. Az eredeti szójátéka (*ἔχθος ἐχθήρας μέγα*) elvész a fordításban.
64. Kik nagy könyörgésekkel rávettek, hogy hazulról eljőjj.

- 65 Hazulról — mert csak így volt Troia-vár
Bevíható — s midőn meg érkezel
Apádnak sem méltattak fegyvereire,
Kiket sajátodkint kértél, hanem
Odüsszeüsznak adták. Mondj reám
- 70 A mennyi tetszik, szörnyü átkokat.
Nem bánom: ám ha ekép nem cselekszel
Minden Argoszinak nagy bút okozsz.
Mert hogyha ennek ivét kézre nem
Kerítjük: nem pusztítod Troia várt el.
- 75 S miért hogy én nem szólhatok vele [70]
S te biztoson beszélhetsz, tudd meg azt is.
Esküt nem téve, és nem kénytelen
Hajóztál Tróióához te, nem is az
Első sereggel. Énnekem pedig
- 80 E dolgokat, lásd, nem lehet tagadnom, [75]
Úgyhogy ha rám hatalmat vesz nyilával
Végem van, s téged is megvesztegetlek.
Rá kell tehát szedned, ha szert akarsz
A győzhetetlen ivre tenni.
- 85 Tudom, hogy nem teremtél illyeket [80]
Beszélni, sem hogy mivelnél gonosz:
De győzelmed gyümölcse édes ám.
Ne félj! Megint erényesek leszünk.
Most elszánod magad kevés időig
- 90 Egy kis szégyenre: aztán mindeneknél [85]
Kegyesebbnek tartanak mindenkoron.

Neopt.

- Mind e beszédet fájdalommal hallgatám
Laertes fia és tenni, — visszaborzadok.
Mert a gonosz tettnek nincs semmi haszna,
- 95 Erővel kész leszek elvinni az [90]

67. *Sem*: eredetileg: *nem*. — *Fegyvereire*: eredetileg: *fegyverére*.
68. *Kiket*: eredetileg: *Mellyet*. — *Sajátodkint*: pontosabban: joggal. Így Gedike is (jure ea expostulasti).
69. Vö. Bev. 11. l.
74. Eredetileg: *Troja várat* (? *várát*?) *el*, javításkor a *várat* (? *várát*?) *várt-ra* javítva és az *el* áthúzva, majd újra kiírva.
78. Eredetileg: *és nem is az*, utóbb az *és* áthúzva.
81—82. Úgyhogy, ha a nyilak birtokában észrevesz engem, végem van, és téged is, mint aki velem vagy, magammal együtt elveszítlek. — A «rám hatalmat vesz» mellett a «megvesztegetlek» is különös ebben az értelemben.
94. *Mert*: utána eredetileg: *semmi*, majd ez áthúzva. — E sor egyébként egészen más, mint ami az eredetiben van, s nem is tudom megmagyarázni, hogy honnan ez átalakulás. A görög szövegben két sor következik, mely így szól: Nem arra születtem, hogy gonosz művészettel tegyek bármit is, sem én, sem, mint mondják, aki engem nemzett. De kész vagyok stb. — Gedike semmit sem jegyez meg a szöveg értelméhez.
95. Eredetileg: *Erővel vinném el*, az utolsó két szó áthúzva, s úgy folytatva a szöveg.

- Emberré de nem csellel, hiszen rakásra
Csak nem nyilaz bennünket s ennyi népet. |
S azért, hogy társúl küldetém veled
Áruló lenni irtózom. Becsületes
100 Vezérként inkább bűnhődöm futással
Mintsem gonoszsággal nyerjek csatát. [95]

Od.

- Derék apád fia vagy, — annak is
Rest nyelve volt, de karja tetre kész.
Most azt tapasztalom, az emberek közt
105 Nyelv az, s nem a kar mely mindent igazgat.

Neopt.

- Mit szóljak hát, hazugság nélkül ám? [100]

Od.

Szedd rá Philoctéteszt, mondám, cselekkel.

Neopt.

Mért nem reábeszélni: jöjjen el?

Od.

Tartok: nem áll rá: s majd nem birsz vele.

Neopt.

- 110 Mit? Hát ez olly szörnyű erős vitéz?

Od.

- Haláltküldő nyila nem téveszt soha. [105]

Neopt.

És nem lehet vele bátran összecsapni?

Od.

Nem. Csak csellel megejtini, mint tanácslom.

96—7. Pontosán: Hiszen féllábon állva erőszakkal nem győzhet le minket, akik ennyien vagyunk. A «féllábon állva» elvész, de a kifejezés nem erőtlenebb, mint az eredeti. — A 97. sor után a szöveg eredetileg így folytatódott: *Társúl lévén küldet* Ez áthúzza, s új sorban a fenti szöveg.

99—101. Vö. Bev. 7. 1.

102. Odysseus szavai eredetileg így kezdődtek: *O hős apa gyermeke (gyermeke: áthúzza, fölé írva: fia), hogy ifjú volt* (áthúzza, fölé írva: *ifjú korában neki is*). Végül az egész áthúzza, s az üresen hagyott hasáiban a végleges szöveg. — Az értelemhez vö. Bev. 8. Gedike csak a 104—5. sort fordítja le, ott Arany szövegében sincs hiba.

105. Eredetileg: *Nyelv, és*.

106. Pontosabban: Mi mást parancsolsz mondanom, mint hazugságot?

109. Vö. Bev. 12. 1.

110. A szereplő *Neopt.* helyett eredetileg *Od.* volt írva, majd áthúzza. — Tartalmilag ehhez s a következő sorhoz vö. Bev. 17. 1.

112. Eredetileg: *lehetne*, utóbb a *-ne* áthúzza.

Neopt.

Nem tartanád rútnak ha így hazudnám?

Od.

115 Nem, hogyha a hazugság boldogít.

Neopt.

Minő arccal mernék illyet beszélni?

[110]

Od.

Szivből jövő tettől irtozni nem kell.

Neopt.

Mit tartozik szivemre ezt az embert
Trojához vinni?

Od.

Mert csak e nyilak

120 Leendnek képesek bevenni Tróíát.

Neopt.

Tehát nem én, mikép jósolva van? ||

Od.

Sem nélkülök te, sem nélküléd ők.

[115]

Neopt.

Ha így van, hát legyen meg a vadászat.

Od.

Ha ezt teszed kettős leszen jutalma.

Neopt.

125 Hogy hogy? mond meg, nehogy megbánjam tettemet.

Od.

Egyszerre elmés, és vitéz leszesz.

Neopt.

Legyen, teszem, elvetted szégyenét.

[120]

Od.

Intésem aztán nem fogod feledni?

115. Eredetileg: *Nem, a mikor*: utóbb az *a mikor* áthúzva.

116. Vö. Bev. 10. l. 19. j.

117—8. Vö. Bev. 8. l.

123. Vö. Bev. 17. l.

125. Helyesen: Ha megtudom, nem tagadnám meg, hogy megtegyem. Gedikénél semmi megjegyzés.

127. Vö. Bev. 8. l.

Neopt.

Ne félj, ha egyszer elfogadtam azt.

Od.

- 130 Te most maradj itt, s várd meg: én megyek
Hogy megne lássa itten léteimet.
E kémlelőt meg a hajóra küldöm. [125]
S ha majd idő közben valami ötlik
Eszembe, vissza küldöm ezt ide,
- 135 Mint álhajóst, hogy ismerős ne legyen.
Majd hát, fiam, ha egyet mást beszél ez [130]
Szedd össze azt, mi célszerű, szavaiból.
Én a hajón leszek, s meg jelenek ha kell.
Hermesz, a cselszövő követ vezérjen,
- 140 Bennünket és Athéna Póliasz
A győző tartson meg minden koron.

*Antistrophika*a., *Strophe**Kar.*

- Miért, miért kell a jővényt elrejtennem [135]
Idegen földön, s mit mondjak a gyanúsoknak?
Mondd meg, uram: mert a mód, melylyel
- 145 Mennyei pálcája Zeüsznek országol |
Más módnál, tanácsnál jelebb. [140]
Rád pedig, o fiam, e lélekerő
Dédükeidről szállt, o mondd meg
Miben lehetek segédedül?

Neopt.

- 150 Most (ha kívánod látni a messze [145]
Távolban a hely mely tájt fekszik)
- 133—4. Helyesen: S ha úgy gondolom, hogy túlságosan sokáig töltitek az időt. Arany talán nem ismerve a *κατασχολάζω* ige pontos jelentését, a latin schola szót vélte benne felfedezhetni, s így lett belőle «eszembe ötlik»?
135. Pontosabban: Hajós módjára álcázva alakját, hogy az ismeretlenség kísérje (= segítse). Arany kicsit leegyszerűsíti az értelmet, de Gedike is: ut, Philoctetae non agnitus, adsit.
138. *meg jelenek*: helyesen: rád bízva ezeket a dolgokat. Arany a *παρείς*-t a *πάριμι*-ből vezette le (vö. 683. is); ez is olyan hely, mely a görögből való fordítás mellett bizonyít.
- 142—3. Mit kell nekem, a jövevénynek, elrejtennem idegen földön, s mit elmondanom a gyanakvónak. A félreértés onnan adódott, hogy Arany a *τί*-t miért-nek vette (ilyen értelme is lehet), a *ξέρον*-t pedig nem a *με*-hez vonta, hanem a *στέγειν* tárgyának tekintette. Gedike pontosan lefordítja a helyet, csak hogy ezúttal a latin éppen úgy félreérthető, mint a görög: Quid jubes me peregrinum peregrina in terra celare? A félreértés ezúttal nem is nagyon értelmes szöveget eredményezett. — A «gyanus» itt a. m. 'gyanakvó', mint a régi nyelvben a 'félelmes' a. m. 'félénk', 'félő'.
- 145—6. Vö. Bev. 12. l.
151. A messze távolban: az *ἐσχατιαίς* csak a sziget legvégét jelenti itt.

- Nézz bátran. S ha jöend a rémletes útas
Légy szüntelen ott velem, és igyekezz
— Állván barlangja előtt —
155 Hol kell, lenni segédemül.

a. *Antistropa.*

Kar.

- Rég gondom immár ez nekem, király, hogy a [150]
Te javad szemmeltartsam minél hüebben.
Most magyarázd: mellyik a barlang
Hol lakik és merre lehet, mi tájon most?
160 Ezt kitudni szükség, nehogy így [155]
Üssön orozva talán rám valahonnan.
Merre, mi tájon, melly helyen van?
Hol jó, közel-é vagy messze még?

Neopt.

- Látod azon két nyílatu boltot,
165 Szikla falút? [160]

Kar.

Hát maga hol van? nincsen-e benne?

Neopt.

- Úgy hiszem, étszert ment ki keresni,
És valahol nem messze utaz.
Mert vadat ejtve mondatik éltét
170 Rémletes ő maga, rémletesen [165]
Tengetni repülő nyiláival.
És nincs ki segíteni jőne baján.

b. *Strophe*

Kar.

- Én is szánom, ah szánom őt,
Mint nem senkit az ég alatt. [170]

154. Gedike határozottan elutasítja korábbi kiadások felfogását, mely szerint a *μελάθρον* után teendő a vessző, s az értelem így ez volna: mikor a rémletes vándor jó e barlangból. Meg is indokolja: Philoktétés nyilván nem a barlangban van. (Így érvel majd később Wakefield és Hermann is.) Ezért a *μελάθρον*-t a következőkhöz vonja, s a Karra érti. Így Arany is. (Gedike azonban, úgy látzik, nem veszi észre, hogy bár a korábbi kiadások csakugyan úgy központosnak, mint ő mondja, de a fordításokban — Winshemiussnál is, Johnsonnál is — az az értelem áll, melyet ő kíván; valamint azt sem, amire Jebb fog majd rámutatni, hogy a Kar sincs a barlangban, tehát ez az értelmezés is sántít.)
163. Pontosabban: Merre veszi léptét, bent vagy kint? — Az *ἐναυλον* magyarázatul Gedike Aias 892-re hivatkozik, ahol a *πάραυλος* szó vicininitatis sensum habet *βοῆ πάραυλος* vox prope sonans. Innen a «közel» Aranynál?
172. Vö. Bev. 11. l.
- 173—9. A fordítás szabad. Pontosabban: Szánom őt, hogy — mikor nincs senki ember, aki gondozza, vele nincs baráti tekintet — szerencsétlenül, mindig egyedül bajlódik e szörnyű bajban, s tébolyul minden dolog hiányában, mihelyt ez (ti. a hiány) fellép.

- 175 Szem nincs a ki tekintene rá |
 S így mindég egyedül küszd
 Vad fájdalmival a szegény.
 És nincs semmije, a mivel
 Sorsát könnyitené, a nyomorult [175]
- 180 Hogy tengődhetik itt ugyan?
 O emberi elme!
 O boldogtalan földi nép,
 Mellyet végzete üldöz!

b. Antistrophe

- Ez bár törsökös házaink [180]
 185 Leg jobb sarjaival föl ér
 Most már semmije, semmije
 Nem lévén, egyedül itt
 Fekszik: s társai csak vadak.
 Éhség, fájdalom egyiránt [185]
- 190 Kinozzák s nyomorúsága örök.
 Orvosa nincs sehol
 S a méjszavu viszhang
 Halk távolban enyészve el
 Eltitkolja nyögéseit. [190]

Neopt.

- 195 Ez előttem nem csoda, mert ha balúl
 Nem vélekedem, rá e nyomoruság
 Istentől a boszus Chryse miatt jött;
 S mellyeket immost ápolaton kül [195]
 Szenved, az istenség akará így:
- 200 Nehogy addig az istenek által is
 Meggyőzhetetlen nyilakat
 Tróióra irányozza, míg el nem
 Jó az idő, mellyben pusztulnia kell,
 Mint mondva van, e nyilak által. [200]

Antistrophika

Strophe.

Kar.

- 205 Szódra vigyázz fiam. |

Neopt.

Mi okon?

183. Pontosán: Akiknek sorsa túllépi a mértéket. Gedike: quibus fatum irascitur. Arany fordítása nyilvánvalóan ezt követi.
- 192—4 Vö. Bev. 11—12. — A *ὑποκείται* jelentéséül Winshemius iterat-ot, Johnson (ejulatibus) respondet-ot, Niemeyer (szójegyzékében) iterat, resonat-ot ad meg, mind a scholion *ἀντιφθέγγεται* magyarázatát követve. A *ὑποκείται*-nak azonban ilyen jelentése nincs.
- 201—2. Pontosabban: Az istenek legyőzhetetlen nyilait. Gedike csak *tela divina*-t ad. 206kk. Vö. Bev. 12. 1.

Kar.

Mintha hallanék zajt, millyen
A kínlódó hangja.

Neopt.

Melly tájt? itt-é vagy amott?

Kar.

210 Hallom, hallom, hangjait immár [205]
A mint nagy nehezen mász
Ösvényin.

Neopt.

Én is hallom a
Nyöszörgő jajveszéklést messziről.
Mert hangosan kiált.

*Antistrophe.**Kar.*

Légy fiam aztán —

Neopt.

Mi legyek? [210]

Kar.

215 Légy megint szemes; nem távol,
Itt van már az ember.
Nem mint a terelő juhász
Tillinkó szóllása, de tán, vagy
Még sérülve kinában [215]
220 Jajgat, kiáltva hangosan,
Vagy a hajót pillantá meg talán.
Minő vadul kiált! ||

217—22. Vö. Bev. 18. I. — Gedike: Prae dolore vociferatur, majd szövegkritikai megjegyzések után folytatva: Clamat e longinquo, aut quia pede alicubi offenderit, aut quia navem nostram ad hunc inhospitalem portum appulsam videt, et auxilium sperans audiri a nobis cupit. Figyelemre méltó, hogy Arany inkább a görög szöveghez tartja magát, mint Gedike parafrázisához, tehát nem szolgáian követi a magyarzatok szövegét, hanem, ha szükségét látja, önállósítja is magát.

II

Phil.

- Vajon minő
 Idegenek jövének e lakatlan [220]
 225 E révtelen partokra gyors hajóval?
 Mi nemzet, o mi nép nyelvén szólítsalak?
 Lobogótokon Hellén hajóseregnek
 Van tűzve cimere a drága czimer!
 De szótok is szeretném hallani. [225]
 230 Ne tartózkodjatok tőlem, vadulttol
 Sőt szánjatok nyomorgót engemet,
 Kinek nincs e vadonnál egyebe
 O szóljatok, ha, mint barát, jövétek.
 Feleljetek hát, mert nem gondolom [230]
 235 Hogy egymás szózatit ne értenők.

Neopt.

Tudd meg tehát jó földi, hellenek
 Vagyunk. Mert ezt kívántad tudni elsőbb.

Phil.

- O drága hang! haj, ezt csak hallani
 Illy férfi szájból, annyi év után. [235]
 240 O mondsza, gyermekem, minő kinézés
 Melly vágy hozott ide melly drága szél
 Beszélj el mindent, hadd tudjam: ki vagy.

Neopt.

- Szülő földem tenger körözte Szkyrosz,
 Honomba utazom. Nevem Neoptolem [240]
 245 Achill fia —: no tudsz mindent.

Phil.

Kedvelt apa, kedvelt hon gyermeke
 O ősz Lykomédesz növendőke
 Minő sereggel és honnét hajózol?

223. Philoktétés szavai eredetileg így kezdődtek: *Vajmi utasok — Eveztek e partokhoz gyors hajókkal*, azután ez áthúzva és új sorban kezdve a végleges szöveg.
 224—5. *Az oír' εὐορμον οἱρ' οἰκονομῆντι* anaphorát a lehetőség szerint szépen adja vissza a fosztóképzők és a mutatónévmás ismétlésével.
 227—8. Öltözetetek a görög seregé, mely nekem a legkedvesebb. Arany a *σχῆμα* jelentését nem ismerte fel, s a szöveget ennek megfelelően egy kicsit kikerekítette.
 232. Pontosabban: magánost, elhagyatottat, íme baráttalant. Arany tömörítésének költői volta aligha vitatható.
 234—5. Pontosán: Mert nem valószínű sem az, hogy engem érjen csalódás részletekről e tekintetben (ti. hogy válaszoltok) sem hogy titeket részemről. Arany a kicsit körülményes kifejezést egyszerűsítette (nem a megértésről van szó, hanem arról, hogy egyáltalán válaszolnak-e egymás szavaira), de amit ad, helyénvaló
 240—1. Pontosabban: miféle szükség, milyen vállalkozás?
 245. A sor csak négy lábból áll, s az utolsó nem is jambus, hanem spondeus.
 248. Eredetileg: *Minő sereghez tartozol? hova?* majd ez áthúzva és új sorban a vég-

Neopt.

Most épen Iliumtól jó hajóm. [245]

Phil.

250 Mit mondasz? hisz te nem valál velünk
Midón Tróiat menénk megszállani. |

Neopt.

Hát ott valál azon hadban te is?

Phil.

O hát, fiam, nem ismersz engemet

Neopt.

Hogy ismerném, kit nem láttam soha. [250]

Phil.

255 Nevem se' hallád s hirét a gonosznak
Mellyben vesződöm itt kegyetlenül?

Neopt.

Semmit se' minderről, a mit beszélsz.

Phil.

Haj sok az én kinom; haj zúgolódom
Még isten ellen is, hogy jó hirem
260 Melylyel birék honomban, sehová [255]
Nem juthatott Hellasz határirul.

Azok meg, a kik álnokúl kilöktek,
Titkon kacagnak: kórságom pedig
Nem hogy múlték, de szüntelen gyarapszik.
265 Haj fiam, haj Achillesz gyermeke [260]
Látd én vagyok, ki most veled beszélek

Heraklesz ivének tulajdonossa
Poians fia Philoktetesz, kit az
Iker hadnok s Kephalleni király

270 Midón vad kór sorvaszta és az ember

leges szöveg. A *sereghez* szó azonban már maga is javított alak lehet, mert mintha *sereggehez* volna olvasható (a *-gge-* biztos). Valószínűleg előbb sereggel volt írva, s ezt javította át *sereghez*-re, de a ferde vonalkákkal való áthúzáskor csak az egyik *g*-t húzta át. Így az *e* olvasható maradt, az *l*-ből meg nyomtalanul lehetett *h*-t csinálni.

259. Eredetileg: *Mert jó hirem*. A *mert* áthúzva, föléírva: *hogy*

259—60. Helyesen: én az isteneknek gyűlölt. Arany a *πικρός*-nak szokásosabb cselekvő értelmét vette, ez azonban itt téves. Gedike nem mond semmit.

260—1. Helyesen: Kinek híre, hogy így van, sem haza, sem Hellasba sehová el nem jutott. Gedike hallgat.

263. *Titkon kacagnak*: tacite me derident (Gedike). A szöveg szavai pontosan ezt jelentik, értelme azonban, hogy 'rólam hallgatva nevetnek rajtam'.

264. *Nemhogy múlték*: pontosabban: mindig virágzó.

- Vesztő kigyó mérges marása [265]
 Kilöktek álnokúl e sivatagba:
 Im e sebbel tettek ki, o fiam,
 Ezen vadonba, midőn a tengeri
- 275 Chryséből e partokhoz jött a sereg. [270]
 S vidámon néztek a sík tengeren
 Hogy itt aludtam, a barlang alatt
 Ott hagyva a parton boldogtalannak,
 Mint koldusnak, néhány szűrt, 's némi tápszert,
- 280 Szoruljanak bár illy segédre ők! [275]
 Minő fölébredést képzelsz te most,
 Fiam, — álmomból, elutazttuk után
 Látván hajóikat sík tengeren,
 Eltűnve mind, 's nincs egy szigetlakos
- 285 Ki ápolgatna és ki beteg [280]
 Tántorgót fölsegélne! Mindüvé
 Tekintve nem lelék mást mint ínségemet
 De ezt telljes bővségben, o fiam. |
 Haladt azonban év bús év után [285]
- 290 S e szűk fedél alatt kellett magam [290]
 Tengetnem. Gyomrom éhét e nyilak
 Ugyan le csillapíták fönrepülő
 Gerlét hullatva: és ha olykor a
 Pattant ideg leejté martalékát,
- 295 Magam mászék utána kínosan. [290]
 Aztán, ha viz kellett, vagy télen át
 Aprózni tűzi fát: keservesen
 Kimászva enmagamnak kelle tennem.
 De tűz sem volt. Követ kőhöz verék [295]
- 300 Úgy jött ki rejtekéből, és im ennek [300]
 Köszönhetem hogy meg vagyok. No most már
 E lakható bolt és tüzem ki pótol
 Mindent, kivévn hogy beteg vagyok.
 Most már, fiam, halld a sziget minő.
- 305 Hajós e helyre nem jó készakarva, [300]
 Mert réve nincs, mellyben vagy áruit
 Eladja vagy láttassék szivesen.
 Ki ésszel bir, kerüli e helyet

273. *Im:* utólag van a sor elé toldva.

276—7. *Vö. Bev.* 12—13. l.

279. *Szűrt:* rongyokat. Az egyetlen kicsit bundaszagú sző.

283—4. Helyesebben: Látván, hogy a hajók, melyekkel, mint sajátjaimmal, hajóztam, mind elmentek.

285—6. *Vö. Bev.* 18. l.

289. *Vö. Bev.* 19. l.

295. Pontosabban: Én szerencsétlen, magam vonszoltam magam oda, nyomorult lábamat húzva. Arany tömörítésében talán Gedikének is része van, aki az *εὐλόγημα* magyarázatául ezt jegyzi meg: *Difficulter et aegre incedere.*

296. *Vö. Bev.* 13. l.

307. *Eladja:* A sor eredetileg így folytatódott: *a hajós vagy megpihenjen.* Utóbb áthúzva és utána írva a végleges szöveg.

- S ha olykor elvetődik kénytelen [305]
 310 (Hosszú idők során sokan fordultak itt meg)
 Ezek, ha jőnek, o fiam, szavakkal
 Megszánnak, adnak is holmit könyörből
 Kevés tápszert, vagy egy darab ruhát
 De egy se' kívánt még — emlékezem — [310]
 315 Honomba vinni: itt veszek nyomor közt
 Táplálva éhség és egyéb gonoszszal,
 Tizedik éve, emésztő sebem.
 Im ezt tevék az Átridák velem
 Fiam, — 's Odysseys: hogy az olympi istenek [315]
 320 Bocsássák rájok mind e kinjaim!

Kar.

Mint más jövények szánlak én is, o
 Poians fia.

Neopt.

- Magam vagyok tanú |
 Hogy mind való beszéded, ismerem [320]
 Az Atridáknak és Odysseysnak
 325 Gonoszságát.

Phil.

Mert tán te is panaszt
 Emelhetsz ellenök, 's szenvedsz miattok.

Neopt.

- Majd, majd, kerüljenek kezemre csak!
 Megtudja akkor Sparta és Mýkéne [325]
 Hogy Szkyrosz is derék fiaikat növel.

Phil.

- 330 Helyes, fiam. De szólj hogy ingereltek
 Illy nagy haragra gyűlni ellenök?

Neopt.

Elmondom, o Poians fia, elmondom előbb

- 309—10. Helyesen: De talán valaki eljön akarata ellenére — ilyen dolgok gyakran előfordulnak az emberek hosszú idejében (ti. hogy akaratauk ellenére kell cselekedniük valamit). Gedike nem magyarázza.
 314. *Emlékezem:* helyesen: mikor megemlítettem.
 315. Eredetileg: honnomba — utóbb a második n áthúzva.
 316. Kézirat: *Táplálva* — javítottam.
 321. A Kar szavai eredetileg így kezdődtek: *Több társaimm* — ez áthúzva, s alatta új sorban újra kezdve.
 322—4. Gedike szövegében is, a régi kiadásokban általában is az *ἀληθείς* után volt vessző, nem az *οἶδα* után, bár Gedike kommentárjában — a központosásra való minden megjegyzés nélkül — így fordítja a helyet: *Ipse quoque sermonibus tuis testis adsum, eosque veros esse scio, quum ipse Atridas malos expertus sum.* Arany a szövegbeli interpunkciónak megfelelően fordított.
 327. Pontosabban: Báresak kezemmel tölthetném ki egyszer haragomat!
 332. Pontosabban: Elmondom . . . , nehezen mondom el.

Minő méltatlansággal illetének,
Megérkeztemkor. Miután a sors
335 Achillt meghalni . . . . . [330]

Phil.

O jaj! ne mondd tovább míg meg nem értem
Előbb: meghalt-e Péleüsz fia?

Neopt.

Meg, de nem ember által, a nyilas
Isten, beszélük, Phoibosz ölte meg. [335]

Phil.

340 Nemes mind a megölő mind a meg ölt.
Most nem tudom, fiam, fájdalmaidat
Sajnáljam-é vagy hős apád sirassam.

Neopt.

Szerencsétlen, saját fájdalmaid is
Elég neked. Másén minék törődnl. [340]

Phil.

345 Igazán mondod: no folytasd hát megint
Történeted: miképp gyaláztatál meg? ||

Neopt.

Hozzám jöven színes hajóikon
Odysseys és atyám volt nevelője
Mondák: — való volt-é vagy ámitás csak? — [345]

350 Hogy — miután apám halálba szállt —
A végzetek kivülem senkinek
Bevenni Pergamoszt nem engedék.
Ekép beszélve — nemsokáig kelle
Utánam várniok hogy útra keljek.

355 Leginkább látni vágyva halt atyámat [350]
Mig eltemetnék — mert nem ismerém őt.
Aztán meg ott volt a sok szép beszéd is
Hogy rámnéz Troiavár bevétele:

Már második nap utazám: midőn
360 Szerencsés széllel a vészes Sigeion [355]
Révébe értem: ott, a mint kiszállok
Mindjárt körül fog a sereg és esküvel

Állítja, hogy nem engem lát, hanem
Achillt, már hamvadó atyámat, — ujra.
365 Ó már pihent: én meg boldogtalan [360]
Könyet hullatva rá rövid korig

359. *Utazám:* eredetileg: *utazék.*

363. *Állítja:* eredetileg: *állítják.* — *Nem engem lát:* nincs az eredetiben.

366. Gedike, mint a régebbi kiadások általában, az *ὄν μακρῶ χρόνῳ* után tett
vesszőt, innen Arany fordítása. Az újabb kiadások előtte tesznek vesszőt, s így
a kifejezés értelme: nem sok idő múlva.

- Barátihoz menék, az Átridákhoz
 — Ugy hittem akkor — fegyverét atyámnak
 És mindenét mije volt — vissza kérni.
- 370 De ők — o fájdalom — imigy feleltek:
 „Achilles sarja, itt van mindene,
 Atyádnak, elvihetd: de fegyverét
 Más bírja már — a Lääertes fia. [365]
 Én könyre és irtóztató haragra
- 375 Fakadva így szóllok nagy bánatomban:
 „Nyomorultak! ti merétek nélkülüm
 S hirem nélkül e fegyvert másnak adni?“ [370]
 S Odysseus — jelen levén — felelt.
 „Fiam nem adták azt méltatlanul nekem,
 380 Atyád testével én mentém meg azt” —
 Dühömben átkokat szórtam reájok
 Meg mondtam, semmit addig nem teszek [375]
 Mig vissza nem kapom tulajdonom. |
 Ő meg felém jöven, és nem mutatva
- 385 Boszúságot végig halgatva engem,
 Ekép felelt: „Nem voltál itt, mikép mi
 „Távol valál midőn itt kelle lenned [380]
 „S bár most mikép szájaskodol: tudd meg
 „Skyroszba vinni nem fogod soha.” —
- 390 Ezt hallva össze káromoltam őket,
 S most már megyek haza, tulajdonomtól
 Megfosztva a gonosznál is gonoszb
 Odysseys által. Még se' vádolom [385]
 Őt annyira mint a vezéreket
- 395 Mert fő után indul a város és
 Egész sereg: s a rendbontó halandók

367. *Barátihoz*: utána eredetileg ez következett: *Atridákhoz* — de azután áthúva
 368. Eredetileg: 's *fegyverét* — utóbb a 's áthúzva.
 367—68. Az Arany-szöveg az (úgy hittem akkor) hátravetése miatt nem egészen világos
 bár ő maga a szöveget nyilván jól értette. Az értelem: az Atridákhoz barátai-
 hoz — úgy hittem akkor — mentem, és . . . visszakértem.
374. Pontosabban: Én könnyezve tüstént felálltam nagy haraggal, és így szólok
 stb.
376. Nem *néllkülem*, hanem helyettem; viszont a következő sorban a *hirem nél-
 küil* kitűnő (mielőtt tőlem megtudhatnátok). Az utóbbi esetben az eredeti
 változat *nekül* lehetett, de át van javítva.
378. Az első gondolatjel után eredetileg: *közel*, utóbb ez törölve.
 739. E sor után eredetileg: *Mert én mentem meg azt*. Utóbb törölve, s után új sor-
 ban kezdve a mostani 380. sor.
380. A test szó nem fordul elő az eredetiben, Gedike azonban idézi Ovidius: *Metam.*
 13,284-et, ahol előfordul. (E helyet először Camerarius idézte párhuzamként
 Sophoklés-magyarázataiban.)
- 384—5. Helyesen: Bár nem volt indulatos természetű, de marta, amit hallott, s ezért
 így szólt.
387. A sor eredetileg így kezdődött: *Hanem* — később ez törölve.
 390. *Össze káromoltam*: Arany nem vette észre, hogy az alak passiv (ezt hallva és
 rútol meggyaláztatva), úgy fordította, mintha *ἐξουσιόσας* volna, amit azon-
 ban majd csak Wecklein fog javasolni (*Ars Sophoclis emendandi*. 1896. 76.).
392. Vö. Bev. 13. l.
396. *Rendbontó*: kitűnő az *ἀνομοῦντες* visszaadására.

- Tanítóik miatt lónek olyakká.
Eddig van: és ezért ki gyűlöli
Az Atridákat isteneknek is
- 400 Kedves s nekem legjobb barátom az. [390]

Antisztrophika. Sztróphé.

- O Föld, te mindent életető
Anyja Zevsznek magá-
nak, a ki Paktólt őrzöd az arany fővényűt
Imádunk tégedet
- 405 Felséges anya [395]
Hogy az Atridákra
Menjen minden szégyen
Kik atya fegyverit
Elajándékozáék
- 410 (Üdv neked boldog! ki [400]
Bikadöntő arszlánokon
Úlsz) Laërtesz fiának
Nem érdemlett díjúl. |

Phil.

- Méltó boszu jelét viselve jöttetek
- 415 Hozzám, o földiek, hajótokon, [405]
S most ismerjétek jobban is velem
Az Atridák s Odysseus tetteit.
Mert joltudom hogy ez ravasz beszédű
S gonosz nyelvével semmit illetetlen
- 420 Nem hagy, s miatta végre hajtani
A jók se tudnak szinte semmi jót. [410]
Nem azt csodálom én azonban ebben,
Hanem, jelen lévén Aiás a nagyobb,
Mind ezt látván miképp engedte meg.

Neopt.

- 425 Nem volt életben már, hiszen ha ő él
A fegyverektől meg nem fosztatom. —
398. A sor eredetileg így kezdődött: *Beszédem elmondám.* Áthúзва, új sorban a végleges szöveg.
400. Pontosabban: Kedves legyen.
401. Lapszálon: Ga v. Gea, Tellus, Cybele, Kübébe = Istennő. Vö. Bev. 12. 1.
- 404—13. *Imádunk:* 'imádkozunk' értelemben; az egész hely féle van értve. Arany talán az *ἔτε-τ ἔτι-*nek nézte, s egy nem létező célhatározó értelmet tulajdonított neki (a latin *ut-ra* vagy a magyar *hogy-ra* gondolva). A hely értelme: Ott (ti. Trójában) is imádkoztunk hozzád, mikor az Atridák egész gőgje erre az emberre jött, akik az atyai fegyvereket odaadták . . . ezt a felséges csodát. A *γέλας* helyett Nauck *σέβας*-t coniciál, ez egészen pontosan megfelelne Arany szövegének, de a coniectura sokkal későbbi.
408. *Kik:* eredetileg: *Hogy*, utóbb áthúзва, s a végleges szó a sor fölé írva.
- 416—21. Helyesen: velem összhangban vagytok, úgyhogy megismerem, hogy ezek az Atridák tettei s Odysseusé. Mert tudom, hogy ez minden gonosz beszédet megérint nyelvével, minden gonoszságot, minek folytán végül is elérheti, hogy semmi becsületes dolgot ne csináljon.
424. Eredetileg e sor: *Miképp engedte meg mind ezt látván.*

Phil.

Mit mondasz? ő is sirba szálla már?

Neopt.

Ugy van, nincs többé az élők között. [415]

Phil.

430 O jaj! de bezzeg a Tydeus fia
S a Sisipho-Laertes fattyu nem
Halának meg! nekik nem kellene élniök.

Neopt.

Ők nem, tudom, hanem virágzanak
Most már az Argoszi sereg között. [420]

Phil.

435 De hát az én legrégebb jó barátom
Nesztor mikép van? ő gyakorta meg
Gátolta céluk böles tanácsival.

Neopt.

Ő néki is lejárt már, mióta
Antilochus meghalt, kit mint fiát szeretett. [425]

Phil.

440 O jaj! egyszerre két gyászt mondasz, kik közül
Bár egyiket se hallanám —
Haj, haj! Mit kell meg érnünk a midón |
Ezek ki mulnak és Odysseusz él
Ki bár inkább halt volna meg helyettök. [430]

Neopt.

445 Ravasz vitéz ő — de gyakran ám Philoctét
Megakad a fortélyos elme is.

Phil.

De mondd az istenért hol volt ugyan
Patroclus, atyád legkedvesebb barátja?

Neopt.

Meghalt az is: egyszóval a pulyát [435]
A háboru kiméli, s szüntelen

428. Pontosabban: Űgy gondolj rá, mint aki nincs az élők között.
430. Pontosan: Sisyphos Laertés-megvásárolta fia. Arany megoldása szellemes, bár inkább a komédiák stílusába illő.
432. Vö. Bev. 18. l.
438. Vö. Bev. 13. l. A központoszást itt változatlanul hagytam.
440. Pontosan: Akikről a legkevésbé akarnám hallani, hogy meghaltak.
446. *Hol:* így a hagyomány, melyet Gedike is követ, míg az angol kiadások olvasata *πῆ* hova (ti. lett).
447. *Legkedvesebb barátja:* eredetileg: *legkedvesb embere.*

450 A jókat, a vitézeket ragadja el.

Phil.

Bizonyságod vagyok: de hát az a'
Haszontalan — de félelmes, ravasz
Nyelvű ember mikép van?

Neopt.

Más ki volna [440]
Az mint Odysseus, kiről beszélsz most.

Phil.

455 Nem azt mondom. De volt egy Thersiti
Ki mind addig szokott beszélni míg
Ott nem hagyják. él-é, ha ismered?

Neopt.

Nem láttam őt, de gondolom, hogy él. [445]

Philoct.

De hisz hogy is ne? megmaradt a roszt mind,
460 Gonddal megőrzik őt védördögi.
S midőn látom hogy a ravasz s istentelen
A Hádeszből is megtér és örül,
Az igaz pedig, s a jó gyérül örökké, [450]
Hogy értsem ezt, s mikép dicsérjem istent,
465 Midőn dicsérve őt — rosznak találom?

Neopt.

Én meg, o fia az oitai atyának,
Ezentúl távolbul fogom Iliont
S az Atridákat szemmel tartani. || [455]
S hol jámborságon győz a nyers erő
470 S elrontja a legjobbat is, hol rettegés
Az ur, — az ilyen emberek között
Én lenni nem szeretek. Hanem a sziklás Szkyrosz

- 451—3. Némileg egyszerűsít Arany, pontosabban: Veled együtt tanúskodom, de éppen ezért érdeklődöm egy méltatlan, de veszedelmes és ravasz nyelvű ember után, hogy hogy van most?
455. Arany úgy látszik nem emlékezett az Ilias 2. énekének elbeszélésére (Gedike csak a helyet idézi), ahol Thersitéről szó van, s így az *-ίτης* végződéstől félrevezetve népnévnek fogta fel.
- 456—7. Pontosabban: Aki sosem választotta, hogy (csak) egyszer beszéljen, mikor senki sem hagyta (hogy csak egyszer is beszéljen). A scholion és Gedike szabadban: Amit valaki egyszer sem akart hogy elmondjon, azt többször is elmondta.
460. *Védördögi*: előtte egy olvashatatlan szótöredék kihúzva. — Vö. Bev. 136. l.
- 461—3. Helyesen: És valahogyan örülnek (ti. az istenek) a gonoszokat és gazokat visszahozni a Hadésből, a jókat és az igazakat pedig mindig elvetik.
- 467—8. Pontosabban: Ezentúl már messziről nézve Iliont és az Atridákat, őrizkedni fogok tőlük.
470. Vö. Bev. 10. l.

- Elég eztán kényelmemül nekem. [460]
 Most már hajóhoz. És — Poians fia,
 475 Isten veled, o isten veled s az égiek
 Gyógyítsanak meg, ugy a mint kívánod.
 Mi meg menjünk, hogy majd ha kedvezően
 Fordúl a szél indulhassunk azonnal. [465]

Phil.

S már indultok fiam?

Neopt.

- Int az idő
 480 Közel lesünk nem távol jó szelet

Phil.

- Atyádra, o fiam, anyádra és
 Mindenre a mit csak kedvelsz honodban
 Esengve esdem, ah ne hagyj magamra [470]
 Ez inségben, kiben szenvedni látsz
 485 S hallál előbb. Csak tűrj el a hajón
 Rólam ne gondoskodjál. Mert tudom
 Minő nagy alkalmatlanságtokúl leszek.
 De tűrd el azt. Deréknek, mint te vagy, [475]
 Az ellen is dicsűl válik legyen bár
 490 Minő útálatos.
 Itt hagyhatsz, szép tett nem lesz, sőt gyalázat,
 De ha meg cselekszed, o fiam, hogy élve
 Meglássam újra Oita hantjait
 Szép hírnevet aratsz jutalmodúl
 495 Eredj: több gondod is van én kivülem. [480]
 Ne félj — lökess egy zugba engemet,
 Hajó fenékre, orrához vagy bár hova
 Hol legkevésbbé lészek terhetekre.
 O engedd meg fiam, Zeüszért, könyörgöm

477. Pontosabban: hogy mihelyt az isten hajózást enged nekünk. — *Πλοῦς* pro *οἴου* usitata metonymia (Gedike).
 483. Pontosan: Mint könyörgő könyörgők. Arany megoldása szép és pontos.
 484—5. Pontosabban: elhagyottan ezekben a bajokban, melyekben látod, és melyekben csak hallottad, hogy lakom.
 486. Az eredeti egy kicsit kevesebbet mond: Kezelj csak mellékesként.
 488—90. Helyesen: A nemeseknek a rút dolog gyűlöletes, és a helyes dicsőséges (ti. önmagában is). Gedike nem mond semmit.
 494. Eredetileg úgy, mint a szövegben áll, azután a szavak sorrendje számozással megváltoztatva: *Jutalmodúl szép hírnevet aratsz* — végül a számok áthúzva, s így az első változat helyreállítva.
 495. A régi kiadások, Stephanus, Canter stb. szövegében az első szó *ἔθ'* (mikor), Gedike az Aldina (és Brubach) nyomán a helyes *ἔθ'* (eredj) olvasatot adja. Ezt fordítja Arany is. A sor további része azonban helyesen így van: nem is egy egész napi teher ez neked (Gedike erre vonatkozólag nem mond semmit).
 497. Kihagyva: vagy a tathoz.
 499. Pontosabban: a könyörgők Zeusára. Gedike nem szól róla, Arany talán nem tudott mit kezdeni vele.

- 500 Hajolj: im térdre húllok, bár erőtlen e [485]
 Fekélyes láb s ugy kérlek, o ne hagyj,
 Hol nincsen embernyom, e vad helyen.
 Hanem ments meg, vagy elvívén honomba
 Vagy Euboiá partjaig leg alább,
- 505 Onnét nem messze Oita hegy nekem, [490]
 Trachinia bérce s a sebes folyású
 Szpercheiosz honnét jó atyámhoz elküldj.
 De félek ő is elhunyt, hogy felőle
 Semmit se' hallok a jövő menőktől, |
- 510 Izentem néki sokszor, kérve, küldjön [495]
 Egy kis hajót s vitessen el haza
 De vagy meghalt, vagy meg bízottaim
 Mint gondolom, kicsit gondolva vélem
- 515 Hazaérkezők nem adtak hirt neki. [500]
 De most (te légy a hír s magam vivője)
 Te ments meg — s szabadíts meg általértve
 Hogy addig kell segíteni másokon
 Mig kül vagy a veszélyen ön magad
- 520 S midőn legboldogabbnak véled életedet [505]
 Vigyázz ne hogy titkon sorvadjon el.

Antistrophe.

- Szánd meg, király, vad fájdalom
 Érte, mint mondja, őt
 Minő ne sujtsa egy barátomat se soha, —
- 525 S ha gyűlöled az A- [510]
 tridákat uram,
 Nyomorát én ennek
 Megszánva szivemben [515]
 Sebes hajónkon őt
- 530 Haza vinném velünk
 Atyja házához hogy

- 500—1. Pontosabban: bár erőtlen, nyomorult, sánta.
 503. Helyesen: honodba (talán csak elírás?).
 506. A sor eredetileg *S*-vel kezdődött. Áthúzva.
 508—10. Pontosabban: Már régóta félek, hogy ő is elköltözött. Mert az idejövők útján sokszor üzentem neki, küldvén könyörgő kéréseket.
 511. Vö. Bev. 13. l.
 515. Eredetiben csak annyi van, hogy kicsit gondolva vélem hazafelé vették útjukat.
 516. Vö. Bev. 19. l.
 518—21. Helyesen: Belátva, hogy a halandók számára minden úgy van elrendelve, hogy szüntelen a félelem és a veszedelem, hogy hol jól megy soruk, hol meg másképp. Mikor az ember a veszélyen kívül van, akkor kell a félelmes dolgokat észrevenni, s midőn boldogan él, akkor figyelni az életére.
 522. *Vad*: olvasható *vak*-nak is, de ez értelmileg valószínűtlen.
 527—8. Pontosabban: Én pedig az ő (ti. az Atridák) gonoszágukat ennek nagy hasznául számítva. Így a kéziratok, így Gedike. A scholionok egy másik olvasatot is ismernek (*μεταϊθέμεος*), nagyon lényeges különbség nincs a kettő között (ennek hasznául számítva át). Arany fordítása szabad, nem dönthető el, hogy melyik szöveget fordította (Gedike az utóbbit bár elveti, de megemlíti).
 531. Kimaradt: ahová sóvárog; viszont a versszak vége az eredetiben egyszerűbb, mint Aranynál: kikerülve az istenek bosszúját (*νέμεσις*)

Kikerülném a büntető
Isten méltó boszúját
Nemesis ostorát.

Neopt. a karhoz

- 535 Meglásd, nehogy mostan könnyen hajolván
Ha majd fekélylyel tölt el a ragály . [520]
Tetted megbánva, másképp ne beszélj

Kar.

O nem, nem fog történni az, hogy illet
Méltán szememre vethess valaha.

Neopt.

- 540 No, szégyen volna az, hogy én szegényebb
Legyek jó tettben mint te, más iránt. [525]
Menjünk ha tetszik, és készüljetek
Serényen induláshoz. — Téged is
Elbir hajónk kérésed teljesüljön
545 Csak istenek vezérjenek ki bennünk
E földről. |

Phil.

- Örvendetes nap! drága férfiu [530]
Kedves hajósok, ah mikép lehessenek
Tettleg háladatos jó ténytekért.
550 Jerünk fiam, vegyünk bucsút e pusztá
Lak belsejétől, s lásd meg mennyire
Örülhetek midőn innét menekszem. [535]
Mert úgy hiszem, csak pusztá rátekingést
Sem áll ki más könnyen, rajtam kívül
555 S én ezt szeretni voltam kénytelen.

Kar.

Megálljatok, halljuk: mi hir; két férfi jó,

536. Pontosabban: ha majd eltelsz a betegséggel való együttléttel (Gedike pontosan lefordítja, Arany szövege azonban csak szabad, de nem ellentétes ezzel).
544. A kéziratban: *kérésed*. Én javítottam.
546. Kimaradt: bárhová is akarjunk hajózni.
549. Pontosabban: Hogyan mutassam meg tettel, mennyire barátá tettetek?
551—2. Pontosabban: hogy megtudd, miből tengődtem és milyen erősszívű vagyok. Gedike idézi a scholiont, mely szerint az *ἐνκάροτος* a. m. *καρτερικός* (kitartó, önmegtartóztató), Arany azonban szabadabban fordított.
553—4. Pontosabban: Mert azt hiszem, hogy ha csak szemmel rápillantott volna is, más — rajtam kívül — nem tűrte volna el ezeket. Gedike a scholiont idézi csak: Mert úgy gondolom, hogy senki más az itteniek látását sem viselte volna el, mennyivel kevésbé a lakást. — A különbség nem nagy, a latin fordítások is megoszlanak (Winshemius az első, Johnson a második változatot adja): Arany kétségtelenül a scholion Gedike elfogadta értelmezését követi.
555. *Ezt*: ez a kéziratok többségének és Gedikének is a szövege. A scholion egy más olvasatot is hoz: *κατά* (a bajokat), s egyes kiadók — a régebbiek közül pl. Morell — ezt fogadják el. Arany kétségtelenül nem ezt fordította.

Egyik kormányosod, másik jövény
Halljuk meg őket — aztán bé mehettek.

Kalmár

- Achill fia, im e kereskedőt,
560 Ki más kettővel óre volt hajódnak
Kérem, vezessen hozzád engemet.
Ha már ide vetődtem — nem szándékosan [545]
Ugyan, hanem csak esetleg itt kihorgonyozva. --
Evezvén, mint hajós, néhány magammal
565 Honomba, a bortermő Peparéthosz
Szigetbe, Ilium alól, hogy megtudám
Legényidtól itt léted, jónak véltem [550]
Történetes találkozásomat
Használni, és nem menni addig el
570 Mig nem szólok veled. Mert nem tudod
Mi most rád nézve célja a seregnek
Sőt már nem is csak cél, hanem cselekvény [555]
Melly már szenvedni nem fog félre tételt.

Neopt.

- Gondoskodásod, o jövény, előttem
575 Kedves marad mindenkor, olly bizonynyal
Mint nem vagyok kaján természetű
Beszéld, mit elkezdtél s mond meg: mi hát
Írántam a seregnek szándoka? [560]

Kalm.

- Repülve üldenek sebes hajókon
580 Phoinix az agg, és Theseüsz két fia.

559. *Kereskedőt*: a *ξυνέμπορος* útítársat jelent, Arany azonban a szó második elemét vette figyelembe, az *ἐμπορος* ti. magában csakugyan kereskedőt jelent. Ez is bizonyítéka, hogy görögből fordított.
561. *Kérem*: utána a sor eredetileg így folytatódott: *hoggy mondja meg, bárhol vagy is*. Utóbb ez kihúzva, s utána írva: *vezessen el* (ez utóbbi szó megint kihúzva) *hozzád* stb., mint a szövegben. Ez a hely azért tanulságos, mert látható, Arany előbb pontosan akart fordítani, azután, talán a színpadra is gondolva, szabadabban szövegezett. Helytelen volna tehát minden szabad fordítás mögött feltétlenül hanyagságot vagy figyelmetlenséget látni, esetleg éppen az ellenkezőjéről van szó.
562. *Ha*: eredetileg: *hoggy*.
564. *Evezvén*: eredetileg: *evezve*.
- 566—7. Pontosabban: Mikor hallottam a hajósokat, hogy akik hajóztak, mind a te embereid.
568. Arany az *ἴσων* plur. gen.-t nyilván hímneműnek vette, mint Gedike (quum incidissem in populares), Winshemius, Johnson stb., így érti a scholion is (melyet Gedike idéz). Újabb magyarázók a szót semlegesnek veszik, de így sem egyformán értik.
573. *Melly*: eredetileg *mellyet* — az utolsó szótag áthúzva.
- 574—6. Az eredeti rövidebb: Gondoskodásod jótéteménye, idegen, ha nem születtem gonosznak, kedves marad.
580. A kettő nincs a görög szövegben. Arany nyilván a scholionból vette, melyet Gedike idéz.

Neopt.

Erővel vinni vissza vagy kecsegtetéssel?

Kalmár

Azt nem tudom. Mit hallék, elbeszéltem.

Neopt.

De vajjon Phoinix s társi esküből [565]
Cselekszik ezt az Átridák kegyéért? |

Kalmár

585 Csak azt tudom, már utban vannak erre.

Neopt.

De hát Odysseüs hogy nem jelenté
Magát e tetre önként? mert talán félt?

Kalmár.

Ő és Týdeüs fia egy más emberért [570]
Indúltak — a mint hallom.

Neopt.

És kiért?

Kalmár

590 Volt egy . . . . De mondd előbb: ki ez?
Csak sugva mond aztán . . . . .

Neopt.

Barátom, ime

Ez a hires Philoctétesz.

Kalmár.

O kérlek,

[575]

Ne szólj többet . . hanem tüstént, minél
Gyorsabban csak lehet szedd össze magad
595 'S indulj e földről.

Philoct.

Mit mond ez fiam?

Tán titkon engem árul el ez ember?

583. Esküről nincs szó az eredetiben: De vajon az Atridák kegyéért teszik ezt ilyen buzgalommal? Gedike hallgat; nem tudom Arany miért így fordította.
585. Vö. Bev. 8. l.
589. Vö. Bev. 13. l. — Neoptolemos kérdése erősen le van rövidítve, pontosan: És ki e másik, akiért Odysseus maga elhajózott?
591. *Barátom* eredetileg: *Barátom* (javítva). A szó után a vesszőt én tettem ki.
594. Arany a hagyományos szöveget fordítja, nagyon pontosan (Gedike is így magyarázza). Gedike egy szövegmodosítást is javasol kommentárjában (*σεαυτόν* helyett *σὸ ἀυτόν*), Arany ezt láthatólag nem fogadta el.

Neopt.

Nem értem én mit suttog: mondja el [580]
Nyilván, hadd halljam én, hallják ezek, mind

Kalmár.

600 O Achill magva, m'ért tennél ki engem a
Sereg haragjának, hogy azt beszéljem
Mit nem szabad. Sok hasznukat veszem
Én, mint szegény ember nekik.

Neopt.

Az Átridákra én haragszom, és ez [585]
Legkedvesebb barátom, a miért
605 Az Átridákat ő is gyűlöli
Azért, barátom, semmit el ne titkolj
Hanem beszéld el a hallottakat.

Kalmár

Meglásd mit teszsz fiam. —

Neopt.

Rég nézem azt. ||

Kalmár

Te leszz oka mindennek.

Neopt.

Nos de minek? [590]

Kalmár.

610 Meg mondom hát: ez ember az, kiért
Diomédesz és Odysseus indulának
Hogy föl keressék és vagy szép szavakkal
Rá bírva elvigyék, vagy erővel is.
Mind ezt egész sereg hallá midőn [595]
615 Odysseusz kimondta. S a mit ő ki gondol
Elég merész lesz társa végbe vinni.

597. Eredetileg: *áru*, utóbb az *ú* ékezeze mintha ki volna húzva. (A vers így símább.)
601—2. Arany nem úgy fordítja, mint Gedike javallja: Remunerantur mihi multis beneficiis ministeria mea, quibus illis, quantum quidem potest vir pauper, inservio. (Az újabb magyarázók is így.) Gedike is felveti azonban a lehetőségét annak hogy a *οἷ' ἀνὴρ πένης*-t (már amennyire egy szegény ember képes) nem a *δρῶν*-hoz (szolgáltatásokat tenni), hanem az *ἀντιπάσχω*-hoz (viszonzást kapok, «hasznukat veszem») vonjuk. Bár ő a másikat tartotta jobbnak, Arany, úgy látszik ezt.
606. A régi kiadások mind a *λόγον*-hoz vonták a *προσφιλή*-t (ne titkold el a baráti beszédet), noha már Stephanus látta, hogy az *σε*-hez tartozik. Gedike ennek megfelelően központos, Arany ennek megfelelően fordít.
609. Vö. Bev. 13. 1. — *Leszz*: eredetileg: *lészz*.
612. *Hogy föl keressék*: helyesen: megesküdvé. (Gedike nem mond semmit.)
615—6. Helyesen: Mert benne több bizakodás volt, mint a másokban, hogy meg fogják tenni ezeket. — Gedike csak annyit jegyez meg, hogy a «másik» Diomédesz,

Neopt.

- Ugyan mi célból változának annyi
 Idő után az Átridák meg ennyire?
 Hisz' egykor ők vetették volt ki ezt! [600]
 620 Mi vágy, mi isten lelke szállta meg
 Őket, vagy a Nemesis, hogy gonosz
 Tettök megint e kép jóvá tegyék.

Kalmár.

- Ezt én neked, (mert nem hallád talán)
 Egészen elmondom. Volt egy királyi jó
 625 Priam' fia, neve Helén. Ez egykor [605]
 Éjjel magán kint járván, a gyalázatos
 Nevek hallásához hozzá szokott
 Odysseusz elfogta és kötözve
 Becses vadát bemutatta a seregnek.
 630 Az aztán egyet mást jósolgatott nekik [610]
 S Trójáról azt, hogy addig nem lehet
 Bevenni míg ezt itt rá nem beszélik
 Hogy a szigetről mellyen most lakik
 Fölmenjen a sereghez. Ezt alig
 635 Hallá meg Odysseusz a jóstól, azonnal [615]
 Ajánlkozék, hogy ő elfogja hozni.
 Az embert. jobb szeretné készakarva,
 De kényszerítve is ha nem akar.
 S azt mondá ő, ha ezt meg nem teszi
 640 Nyakát elvágni hagyja bárkinek. [620]
 Hallál fiam mindent. Ajánlom a
 Sietséget, magad jobb létiért.

Philoct.

- O jaj nekem: tehát e pusztító vész
 Megesküdt hogy felhíjon a sereghez
 645 Majd én — ha ő Hadeszből hina is [625]
 Szavára feljönék, — mint egykor apja. |

617. *Annyi:* eredetileg *annyira*, azután az utolsó szótag áthúзва. — Az értelem
 egyébként pontosabban: Miért fordultak efelé az ember felé?
 619. A sor végén a felkiáltójelet én tettem ki.
 620—22. Helyesen: Mi vágy szállta meg őket, milyen kényszer vagy bosszú az istenek
 részéről, akik a gonosz tetteket megbüntetik. (Arany talán az *ἀμύρω* 'elhárítani'
 jelentése tévesztette meg?) Gedike nem mond semmit.
 625. *Ez:* helyesen: ezt.
 636. A sor kezdetén két betű áthúзва: *Ig*, nyilván az ígérkező szó kezdete (*ὑπέσχετο*),
 utána a más árnyalatot kifejező «ajánlkozék», megint jeléül annak, hogy Arany
 nem alaptalanul tért el olykor a szószerinti hűségtől. — A jelentés a továbbiak-
 ban pontosabban: elhozva be fogja mutatni az achaioknak.
 637. Pontosabban: úgy gondolja, hogy leginkább is mint önszántából jövőt fogja
 meg.
 642. Helyesen: . . . magadnak és ha valakire még gondod van.

Kalmár.

Azt nem tudom én. Hanem megyek hajómhoz
Az istenek szerencsésen hordozzanak!

Elmegyen

Phil.

- Látod fiam, még azt reméli Odysseus
650 Mikép fondor beszéddel rá veszen
Hogy vissza menjek a sereg közé. [630]
Nem! Szívesebben hallanám azon
Gyűlöletes kigyó beszédeit
Kinek miatta a vadonba löktek,
655 De nincs olyan, mit az ne mondjon és
Ne merjen; jól tudom most is miért jó. — [635]
Hanem — menjünk fiam, hogy végtelen
Tenger válassza tőle el hajonkat
Jerünk, az álom is rám érik immár
660 Szokatlan fáradtságaim miatt.

Neopt.

Mihelyt a szél hátulról fú, azonnal
Kibocsátkozunk, most ellenünkre szolgál. [640]

Philoct.

Hajózni jó idő van, a mikor
Veszély elől futunk minden koron.

Neopt.

- 665 Nem. Sőt ez hátráltatja őket is.

Phil.

Rablókra nem lehet nem kedvező szél
Ha lopni indulának 's martalékért.

648. Vö. Hamlet hasonló kifejezésével: Úgy, hordjon Isten. — Utána a rendezői utasítás Gedikénél is megtalálható (abit), ez utasításokat azonban Arany csak nagyon ritkán fordította le.
651. Pontosabban: miután hajójáról levezetett, bemutat az achaiok közepette. Arany szövegében inkább az elindulás mozzanata látszik benne lenni, ami talán Gedike egy téves megjegyzésének köszönhető: *veὸς ἄγοιτ'* subaudi *ἐπι*.
653. *Gyűlöletes*: bár a kéziratban is így ékeztve, valószínűleg — tájnyelvi ejtés szerint — itt is gyűlöletes-nek mérve, mint Az elveszett alkotmányban (vö. Bev. 34. jegyz.).
659–60. Vö. Bev. 19. l.
664. *Futunk*: eredetileg: *futsz mindig*; a görög szövegben is 2. szem. van, a szószereinti fordítást tehát itt is tudatos megfontolás alapján váltotta fel más.
665. Mikor az előző sor csak ennyi volt: *Veszély elől futsz mindig*, Neoptolemos szavai fejezték be a csonka sort: *Nem de önekik*. Miután Arany az előző sort átalakította, a sor teljes lett, s így e szavakat áthúzva új sorban kezdte a végleges szöveget.

Neopt.

Ha tetszik menjünk. hozd ki holmidat
Mire vágyad és szükséged van.

[645]

Phil.

Velem

670 Van a mi kell, kevés nincsen magammal

Neopt.

S mi volna az, nincs olyan a hajón?

Phil.

Némely füvek, kiken fekünni szoktam
Kiken sebem kissé enyhülni érzem.

[650]

Neopt.

No hozd ki. Mit szeretnél még egyebet? |

Phil.

675 Jaj! még vigyázatlanságból nehány
Nyilam kihúllt — azt nem hagyom itt neki.

Neopt.

Ezek é azon hires nyilak kezedben

Phil.

Ezek, kiket most is kezemben hordok

[655]

Neopt.

680 Szabad közéről meg tekintenem
Kissé vinnem s imádnom istenemkint?

Phil.

Neked fiam mind ezt, mind mindenem
A mim van általadni kész vagyok.

669—70. Vö. Bev. 12.1. — A 670. sorban a *kell* szó után a vesszőt én tettem ki.672—3. Helyesen: Van egy füvem, mellyel mindig a leginkább elaltatom ezt a sebet, úgyhogy nagyon csillapodik. — *Enyhülni*: eredetileg *enyhítve*, utóbb átjavítva.

675—6. A régi kiadásokban a szöveg így olvasható: οἱμοι, τί τόξων τῶνδ' ἀπημελημένον παρεροῦνκεν; Így adja Gedike is szövegében, kommentárjában így magyarázza: Vae mihi, qui factum ut mihi excideret negligentia sagittarum, i.e. ut imprudens negligenterem sagittas meas. De — folytatja, — a nyíl a kezében van, tehát egyedül az Aldina olvasata a helyes: εἰ μοί τι stb.: Videbo an forte aliqua sagitta per incuriam mihi exciderit atque relicata sit, ne quis alius postea eam auferat. Újabb kiadók csak ezt az olvasatot adják. Arany mintha Gedike két értelmezését kombinálná.

681. *Mind*: eredetileg: *minden*, utóbb az utolsó szótag áthúzva.

682. Kimaradt: (a mim van) és ami neked hasznodra van.

Neopt.

- Én is neked: mert olly nagyon szeretlek. [660]
 Ha tiszta szándokom: nincs tartanod mit
 685 Tőlem; ha nem: velem vagy ön magad.

Phil.

- A mit te mondasz, o fiam, mind az való
 Te, ki nékem a nap fényét látnom adtad
 És Oita földét — a ki ősz atyámat
 És látnom eszközlöd barátimat [665]
 690 Ki ellenségeim közül ki vettél,
 Bizvást; im itt van, illethetd kezeddél
 S add vissza majd nekem, ki át adám
 Dicsekedhetvén, hogy minden emberek
 Közül te illetéd, erényidért, ezt.
 695 Jótétemért nyerém ezt hajdan én is. [670]
 Nem rettegek barátomúl fogadni
 Mert a ki jó téteken lel gyönyört
 Minden vagyonnál drágább jó barát az.

Neopt.

Mennél be már

Phil.

- De hílak téged is
 700 Szüksége van betegnek a segédre. [675]
 (bemennek)

*Antistroph. |**Antistrophica**Stropha a*

Beszélni hallottam, de nem láttam magam,
 Ágyai cinkosát
 Kronosz isteni szülötte mikép bünteti

- 683—5. Helyesen: Bizony vágyódom, de vágyam ilyen: ha szabad, akarom, ha nem ne törődj vele. — A félreértés többszörös. Arany az elején az *ἐγὼ γε*-t talán *ἐγὼ γε*-nek nézte (bizony én is); «a vágyat (*ἔγωγος*) így bírom»-ból lett az *olly nagyon szeretlek*; az *εἰ μοι θέμις* kifejezésből (szó szerint: ha nekem igazság) a *tiszta szándék*; az *εἰ δὲ μή, πάρεσ*-ből, annak következtében, hogy Arany a *πάρεσ*-t a *πάρεμι*-ből vezette le, talán a latin ades-re is gondolva, a *velem vagy*. A «nincs mit tartanod» kifejezés eredetét nem tudom kitalálni. Mindez szintén a görögből való fordítás mellett bizonyít, hiszen a félreértések más nyelvből aligha volnának így megmagyarázhatók. — Gedike semmi megjegyzést nem fűz a helyhez. — A 684. sor végén eredetileg pontosvessző állt, ez át van húzva.
686. Helyesen: Kegyes dolgokat mondasz, fiam, és szabad (ti. megtenni, amit kérsz).
 690. Pontosabban: aki engem, aki ellenségeim alatt voltam, fölébük felállítottál.
 692. *Át*: eredetileg: *azt* (?), kijavítva.
 701. Gedike rendezői utasítása: ingerdiuntur antrum.
 701. *Beszélni*: eredetileg: *beszélve*.

- Sebesen forgó ke-
 705 rékre felkötözve őt.
 Ám mást, oly nyomorút
 Mint im ez itt, én soha nem láttam [680]
 Sem hallottam az emberek között még.
 Ki nem csinált semmit, nem is rabolt
 710 Mégis ekép kell vesznie
 Nála nem jelesbbekért [685]
 S nekem az nagy csoda csak
 Hogy hogy — o hogy mint tengeté itt
 Egyedül — sokat kesergett
 715 Éltét — a hab zugásnál egyebet nem hallva. [690]

Antistropa a

- Kitéve a viharnek, — lába ingatag
 Álla szegény — nem volt
 Ha nyögött sebe miatt, — mely emészté — a ki
 Vele nyögné szomorú
 720 Kinait s ki vérező
 Sebjét mellyet a vad
 Vipera szurt enyhitené hasznos
 Fűvekkal, vagy a lőtt vadért szaladna. [700]
 Minden felé, mindenhova maga
 725 Mász nyomorultan, kínosan
 Mint a jární nem tudó
 Csecsemő tesz, ha magán
 Hagyta szerette anyja, — ugy ez
707. *Ez: esetleg az-nak is olvasható, de az itt mellett nem valószínű.*
 711. Pontosabban: egyenlőként az egyenlők közt, így Gedike is: *aequalis inter aequales. Philoctetes rex a regibus abjectus est.* Innen Arany szövege: *jelesbbekért*, ami itt nyilván a. m. jelesbbek miatt, bár később az ilyesmit megtrója: HIL II, 285.). — Eredetileg: *nem nagyob* — ez utóbbi, befejezetlen szó áthúzza, s folytatólag a végleges szöveg. Az első versszak fordítása egyébként nagyon pontos.
 716. Arany a scholion és Gedike értelmezését fordítja; a *πρόσωρος* értelmül ma a 'szomszéd'-ot adják meg, mint azt már Heath is tette. Gedike ezt mint contortum-ot a leghatározottabban elveti.
 717—23. Arany fordítása kissé szabad. A pontos fordítás ez: Nem volt sem a lakosok között aki kinjaiban társa volna, akinek emésztő, véres nyögéseit visszhangra találva elpanaszolhatná, sem aki az elvadult láb sebéből felszökő, forró vért csillapítanál szelíd fűvekkal — ha beáll (ti. a kín) — a tápláló földről azt felszedve. — Látnivaló, hogy a szöveg befejezése (*vagy a lőtt vadért szaladna*) feltűnően eltér a pontos fordítástól. Gedike szövegében a hagyományos formát tartja meg: *εἰ τις ἐμπέσοι φορβάδος ἐκ γε γᾶς ἐλείν.* A szöveg azonban ebben a formájában romlott, különféle javítási kísérletek történtek. Gedike a scholiasztát idézi: általában nincs senkije, aki levelet szedne neki a földről, vagy a Philoktésis lőtte madarat, mely a földre esett. Gedike ebből arra következtet, hogy a scholiasta a *φορβάδος* helyett *ὄρνιθας*-t olvasott, s ennek megfelelően így alakítaná a szöveget: *κ' εἰ τις ἐμπέσοι ὄρνιθας ἐκ γε γᾶς ἐλῶν* (a *ἐλῶν* már Turnebus javítása volt). Aligha szorul különösebb bizonyításra, hogy Arany szavai Gedike szövegére, vagy legalábbis a Gedike idézte scholionra mennek vissza, ami megint csak amellettt bizonyíthat, hogy Arany Gedike kiadását használta.
 728. *Anyja*: helyesebben: *dajkája*.

- Hova tud — vesződve csúszik [705]
 730 Ha olykor ki engedé jőni emésztő kinja. —

Strophe β

- Melly ételt ad a szent
 Föld a barázdokból
 Nem kóstolta mikép
 Válogatók mi.
 735 Nem más, mint repülő vesszeivel lőtt [710]
 Repülőkből csinála hasának ételt.
 O nyomorult lélek
 Kit nem vídita már a bor ital
 Tizedik éve — és ha szét nézesz [715]
 740 Nincs más italod — patakra kell lehajólnod.

Antistroph. β

- Most jó férfiúnak
 Jó fia jött hozzá
 S majd, sok kinja után
 Nagy leszen és boldog. [720]
 745 És ez habhasító görbe hajóján
 Sok hó múltán honába viendi őt, a
 Méloszi nymphákhoz, [725]
 Spercheiosznak hires partjaig, hol
 Hajdan a rézpajzsú nagy férfiú
 750 Szent Oitahegyen ragyoglott isteni tűzben. ||

III.

Neopt.

- Mássz ha akarsz. — De mondd, ok nélkül így [730]
 Minek hallgatsz, miért vagy így le zúzva?

Philoct.

Ah — ah, ah, ah.

Neopt.

Mi baj?

731—4. Vö. Bev. 12. 1.

735—6. Vö. Bev. 10. 1.

739—40. Vö. Bev. 12. 1.

747. *Méloszi*: helyesen: *Méliszi*. Arany nyilván nem ismerte vagy nem emlékezett az ily nevű thessaliali területre, s ezért írta a számára talán ismerősebb sziget nevét, de lehet, hogy csak elírás.

748. A *strophé-antistrophé* megfelelés, melyet Arany e kardalban megtart, csak akkor van meg, ha a szókezdő h egyik esetben sem képez positíot.

750. Kimaradt: az összes istenekhez közeledett. — A lap alján még ez a szó olvasható: *Harmadik* — nyilván a III. felvonás következését jelezve. A szövegbe szükségtelennek látszott bevenni.

Phil.

Nincs semmi nagy. . csak menj, haladj, fiam

Neopt.

755 Talán megint a kór fájdalma bánt

Phil.

Nem az, már könnyebben vagyok megint
O istenek!

[735]

Neopt.

Felnyögve mért fohászkodsz istenekhez?

Phil.

760 Hogy jőjön el kegyelmök üdveműl!
Ah, ah, ah, ah.

Neopt.

Mi kinez? . . .

Nem mondd? Csak hallgatag
Epedsz? úgy látszik nyavalyád került elő.

[740]

Phil.

Oda vagyok fiam! nem, nem lehet
Fájdalmim eltitkolnom köztetek
765 O jaj, jaj! át furódik, át fúródik
O én szegény, nyomorult!
Oda vagyok fiam! meg emészt a kin fiam,
O jaj! haj! jaj, jaj, jaj, jaj, jaj, jaj, jaj,
Az istenért, ha van fegyver veled

[745]

770 Fiam o vagdald szét e lábomat
Metéld szét tüstént, éltemet se kíméld.
Ered, fiam! — . . . . |

[750]

Neopt.

Mi lelt megint illy hirtelen, hogy ekép
Nyögsz és kiáltozol

Philoct.

Tudod fiam . . . .

758. *Fohászkodsz:* eredetileg: *fohászkodol*, azután javítva, vagy eredetileg *fohászkodsz*, s ez javítva *fohászkodol*-ra, nem kivehető.
763. *Oda vagyok fiam!* A sor eredetileg így folytatódott tovább: *elvesztem fiam*. Ez áthúzva, s alatta ami a szövegben áll.
- 770—1. Szétvagdálásról vagy éppen szétmetelésről nincs szó az eredetiben, csak arról, hogy «vágd le a lábam végét» (vágd el a lábamtól: legfeljebb ilyen értelemben «szét»).
- 774—6. Arany, mint Gedike és a korábbi kiadások a szövegnek a szereplők közti hagyományos elosztását adják, ami azonban nyilvánvalóan nem jó. A 19. század elején L. Purgold és G. Hermann helyesbítette; az, hogy Arany fordításában ennek nincs nyoma, szintén arra mutat, hogy a szöveg, melyet használt, a 19. sz. elejénél korábbi.

775 Mi lelt?
Neopt.
Phil.
 Tudod fiam. . . . .
Neopt.
 No, szóllj, mi hát?

Phil.
 Nem tudom.
Neopt.
 Hogy ne tudnád?
Phil.
 O jaj, jaj!

Neopt.
 Rettentő kitörése ez a kórnak. [755]

Phil.
 Rettentő — o kimondhatatlan! ah szánj
 Szánj engemet . . . .

Neopt.
 De mit tegyek tehát veled?
Phil.
 780 Ne hagyj el undorodva . . . Csak így időnkint
 Kerül elő e kór, ha meg telik . . . . haj!

Neopt.
 Boldogtalan! . . . az vagy, boldogtalan
 Minden nyomor között. Ne fogjalak meg? [760]
 Ne illessem tetemid valahol?

777. Mint Gedike (és mint több más korábbi kiadó és fordító) Arany is nyilván *ἐπιλογα*-t olvasott, s elfogadta a hagyományos értelmezést is: *terribile morbi incrementum* (Gedike), *accessio* (Winshemius) stb. Már Stephanus megütközött azonban e szó képzésén, s *ἐπιλογα*-t ajánlott, mely *convenientem huic loco significationem habet, sed metaphoricam*. Az újabb kiadók mind ezt fogadják is el, de Gedike mint szükségtelent elveti. Arany ezúttal követi.

779. *Szánj*: eredetileg: *szánjál*, utóbb az utolsó szótag áthúzva.

780. *Csak így*: eredetileg: *mert*, ez áthúzva, s fölé írva a szövegben levő két szó.
 780—1. A helyet Heath — az újabbak közül pl. Jebb stb. — úgy érti: a betegség akkor jön, mikor talán betelt kóborlásaival. Gedike ezt elveti, az *ἰσως*-t 'hasonlóan' értelműnek fogja fel, s így értelmezi: időnként a vándorhoz hasonlóan visszatér, mignem megtelik. Arany, úgy látszik, ezúttal nem kívánt állást foglalni, hanem elmosta a kritikus pontot, ill. nyitva hagyta azt, hogy mivel telik meg a betegség.

Phil.

- 785 Azt nem — de ime, fogd ezen nyilat
Mikép imént kérted s mig e kinok [765]
Enyhülnek — gondviseld, őrizzed ezt.
Mert, majd, ha csöndesül a fájdalom
Álom jön én reám s előbb át nem vehetem
790 Csak, majd ha szende álmot szunnyadék. |
Ha nétalán azok megjönnek addig [770]
Az istenekre kényszerítelek
Sem önként sem erőszakólva, sem
Cselezve át ne add nekik: nehogy
795 Engem s velem téged megöljenek.

Neopt.

Ne félj, gondom leend reá kivülem,
S kivüled senki hozzá nyúlni nem fog.
Hordozd szerencsével tovább is [775]

Phil.

- 800 Im vedd fiam: de légy állhatatos,
Nehogy nekedis sok bajt okozzon ez, mint
Nekem, s előbbi bírójának egykor.

Neopt.

Bár kedvező szelünk támadna már
Hogy utaznánk, hová jó istenünk [780]
S hajjonk vezéreleld.

Phil.

- 805 Hisz át adám már — mit kérsz hasztalan?
Felszökve csorg sebem mélyéből a vér
Új kint jelent . . .
O jaj, jaj, jaj, [785]

789. Helyesen: s előbb nem szűnhetik meg (ti. a fájdalom); tehát hagyni kell nyugodtan aludni. Arany megint elnézte a görög szöveget, a *κοικ εστι λησαι* helyett nyilván *κοικ εστι δεξαι*-t olvasott vagy értett, ami pontosan azt jelenti, ami fordításában van; az *εαν* (hagyni) alakot pedig összetévesztette az *εαν* (hogyha) kötőszóval (ez annál is könnyebben lehetséges, mert Gedike csak hehezeteket tesz ki, de ékezeteket egyáltalában nem). A mondat további részét ennek megfelelően alakította át. Gedike nem mond semmit.
793. *Erőszakólva*: így is olvasható: *erőszakólva*, de ez értelmi okból nem valószínű.
- 794—5. Pontosabban: nehogy a magad s egyszemmind az én gyilkosom is légy, aki a te oltalomkérőd vagyok.
796. *Reá*: utána alkalmasint elmaradt egy kettőspont, így pontosan megfelelné Gedike — korábbiaktól eltérő — központosításának.
798. Pontosabban: szerencsével hozd ide nekem.
799. Vö. Bev. 13. 1.
802. Neoptolemos beszédének elején elmaradt néhány szó: Óh istenek, bár így törénnék mindkettőnkkel.
805. Vö. Bev. 8. — A kéziratban: *adam*, én javítottam.

Jaj! most megint jobban, o lábom, lábom!
Nyilallik!

- 810 Egészen eddig hasgatódzik — jaj nekem
Szerencsétlennék!
Mindent tudtok, ne fussatok sehova,
Ah — jaj, jaj — [790]
O Képhalléni, bár furdalná melledet
815 E fájdalom! . . . . Hú! . . . jaj, jaj . . . .
Jaj, már megint jobban . . . o ti két bajnok,
Agamemnon — o Menelaosz: bár helyettem
Szenvednétek ti e kint annyi évig . . . [795]
O jaj nekem! . . .
820 Halál, halál miért nem jössz soha
Kit szüntelen híválak mind maig.
O gyermekem, szülöttem, végy tüzet |
Ezen Lemnosz sziget hegy katlanából [800]
Égess meg, o szülöttem. Így nyerém
825 Ez ívet én is egykor — Zeüsz fiával
Akkint cselekvém . .
Mit mondasz, fiam?
Mit szólsz? Mit hallgatsz? hol vagy o fiam? [805]

Neopt.

Rég itt szánódom, nyögve kínodon.

Phil.

- 830 De gyermekem, ne félj . . . mert engem e kór
Erőssen fog, meg elmúlik hamar.
Csak, kérlek, itt ne hagyj — egyedül — magamra

Neopt.

Ne félj, meg várunk!

Phil.

Meg vársz?

Neopt.

Meg, bizonynyal. [810]

Phil.

Esküt rá tenni nem szükség fiam.

Neopt.

- 835 Ha el megyek nélküled — gaz legyek.

Phil.

O add kezéd.

808. *O lábom, lábom:* Az eredetiben még ez: milyen bajokat csinálsz nekem.
822. Vö. Bev. 8—9. l.
823. Vö. Bev. 12. l.

Neopt.

Itt van, hogy nem megyek.

Phil.

Fektess le, fektess engemet!

Neopt.

Hová, mondd!

Phil.

Ott fönn.

Neopt.

Miért beszélsz már újra, félre. [815]

Phil.

Bocsáss fiam

Neopt.

Hová?

Phil.

Bocsáss valahová.

Neopt.

840 Kiállhatatlan!

Phil.

Ha hozzám érsz, elveszek.

Neopt.

Hát elbocsátlak. Most mi szándokod?

Phil a földre hullva

O föld fogadj öledbe, mint halottat,
Mert e gonosz nem, nem hagy el soha. ||

[820]

837. Vö. Bev. 9. l.
839. Helyesen: bocsáss valahára.
838. Elmaradt: Mit nézed a fenti kört? — Gedike nem fűz hozzá magyarázatot, a magyarázók többnyire a napra gondolnak, Jebb az ég körére.
840. Helyesen: Azt mondom, hogy nem hagyok (Neoptolemos szavai).
841. Hát elbocsájtlok. Most józanabb vagy? — így értik a hagyományozott szöveget a régi fordítók, ami nem minden nehézség nélkül való (a *τι*-nek nincs is értelme). Arany fordítása ennél sokkal jobb, a hagyományos szöveg pontos fordítása. Hermann javításának, amit minden modern kiadó elfogad (<εἶ>τι) itt sincs semmi nyoma.
842. Arany ezúttal megint lefordítja Gedike utasítását: ad terram se prosternens.
843. Pontosan: Mert e baj nem hagy soha felegyenesednem.

Neopt.

845 Ez ember nem sokára, mint szokott
 Álomba szenderül: lehanyatlék feje
 S egész testéről izzadság szakad.
 Lábán fekete vér csurog le, meg-
 Szakadt eréből: hagyjuk őt barátaim
 Álom csöndes karjába húllani. —

[825]

Epodika

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Helle Mária

A kézirat nyomdába érkezett: 1971. IX. 24. — Terjedelem: 5,25 (A/5) f
72.73483 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

ÁRA: 10,— FT